

27.404

СТУДІЇ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ГРАМАТИКИ
ВИДАЄ: РОМАН СМАЛЬ СТОЦЬКИЙ

I

РОМАН СМАЛЬ СТОЦЬКИЙ

ЗНАЧІННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ

ВАРШАВА
НАКЛАДНЯ ЛЕОНА ІДЗИКОВСЬКОГО
1926

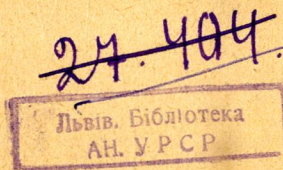
M 141.4-2122

44/27

06
10
И-60 353 / Зур.

СТУДІЇ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ГРАМАТИКИ
ВИДАЄ: РОМАН СМАЛЬ СТОЦЬКИЙ

I

РОМАН СМАЛЬ СТОЦЬКИЙ

ЗНАЧІННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ

ВИДАНО ЗА ДОПОМОГОЮ МІНІСТЕРСТВА В. Р. І П. О.

Др. в 1 т. Зур. УРСР - 1974р

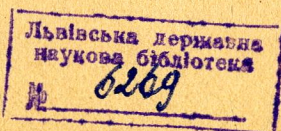
рач.

ВАРШАВА
НАКЛАДНЯ ЛЕОНА ІДЗІКОВСЬКОГО
1926

Володимир Дорошенко

4(c)Y-5

DRUK ZAKŁADÓW GRAFICZNYCH E. i D-ra K. KOZIAŃSKICH
KRAK. PRZEDM. 66 W WARSZAWIE

Твоєму Учителеві

Єріхові Бернекерові

*в глибокій вдячності та щирій пошані
присвячено.*

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 11 ~~63856~~

27.404

ПЕРЕДМОВА.

1. Оця праця містить у собі досліді над значіннями українських прикметників на підставі нашої праці: Нарис словотвору прикметників української мови, Накладом Українського Університету, Прага 1925.

Правда, вже і в попередній праці ми звертали увагу на визначення сфер значень поодиноких формансів. Але це зроблено тільки в загальних рисах та старими методами. Із таких причин: (а) та праця була призначена передовсім для скаталогізування словотворних засобів укр. прикметників та представлення їх генетичного розвитку. Отже, головна увага була присвячена тій формально-звуковій частині словотвору, а значіння трактовано як побічну тему; (б) вже при опрацюванні значіння у тих загальних рисах ми натрапили на таке багатство проблемів, що ми постановили докладні досліді над значіннями прикметників виділити в особну розвідку та пристосувати при них нові методи.

2. Оці сторінки містять ту розвідку над значіннями прикметників української мови. Вона була первісно задумана на багацько ширший розмір. Вона мала містити в собі: (а) розвідку про погляди Wundt-а на мову загалом, а семазіологію з особна, критику Розвадовського над цією теорією, яко завершення цієї школи з одного боку, а з другого боку науку Marty-го та дещо спорідненого з ним Noreen-а; (в) опрацювання значіння українських прикметників з порівнянням інших

слов'янських мов; і (с) висліди праці для поодиноких діянок науки.

Та обставини, в яких тепер знаходиться українська наука, присилювали нас скоротити представлення семазіологічних проблемів властиво на простий виказ важніших творів семазіологічної літератури, далі, вилишити порівняння з иньчими слов'янськими мовами. А це все, щоби чим більше зменшити розмір нашої праці.

3. Побожуюємось, що вилишена розвідка про Wundt-а—Розвадовського та Marty-го дещо може утруднить зрозуміння наших міркувань. Але ми повернемо вкоротці до цієї теми на другому місці,—а до того часу хай вистарчить поданий нарис про семазіологічну літературу.

Ми складаємо подяку Міністерству В. Р. і П. О. за уможливлення друку цієї праці.

Автор.

Прага, 1. VI. 1925 г.

ЗМІСТ.

I.

Огляд семазіологічної літератури.

	ст.
1. Вступ	1
2. Праці Humboldt-a	2
3. Праці Steinthal-я Wundt-a й Розвадовського	2
4. Праці Marty-го й Noreen-a	5
5. Закінчення	9

II.

Значіння українських прикметників.

Ф. -*io-, -*iio-	10
Ф. -avo-	14
Ф. -ivo-	16
Ф. -ovo-	19
Ф. -no-, -eno-	20
Ф. -ěno-, (-eno-)	21
Ф. -ьno-	22
Ф. -a ₂ no-, -tə ₂ no-	23
Ф. -альний	24
Ф. -енний, -язний, -езний, (-елезний, -енезний)	24
Ф. -ьніє-	28
Ф. -іно-	29
Ф. -уній, -юній	29

Ф. - <i>mo</i> -	30
Ф. - <i>lo</i> -	30
Ф. - <i>to</i> -	30
Ф. - <i>ato</i> -	31
Ф. - <i>asto</i> -	34
Ф. - <i>ito</i> -	40
Ф. - <i>isto</i> -	41
Ф. (- <i>ko</i> -) - <i>ьko</i> -, - <i>ьko</i> -	44
Ф. - <i>ечкий</i>	47
Ф. - <i>ючий</i> , - <i>ічий</i> , - <i>юцький</i> , - <i>іцький</i> , - <i>оцький</i>	48
Ф. - <i>іський</i> , (- <i>юський</i>)	49
Ф. - <i>ісічий</i> , (- <i>юсічий</i>)	49
Ф. - <i>онький</i>	49
Ф. - <i>енький</i>	50
Ф. - <i>есенький</i>	61
Ф. - <i>ісінький</i> , (- <i>юсінький</i>)	62
Ф. - <i>ьsko</i> -	66
Ф. - <i>ецький</i>	66
Ф. - <i>ісій</i> , - <i>усій</i> , - <i>юсій</i>	68
Ф. - <i>nt</i> -	68
Ф. - <i>ies</i> - (+ <i>io</i> -)	71

III.

Висліди праці.

1. Висліди для української граматики 73
2. Висліди для семазіології 82
3. Висліди для теорії граматики 83

ПОПРАВКИ.

Сторона 19, стрічка 1 - *avo* -, замість: - *ovo* -.

Сторона 60, стрічка 14, по прикладах для: молоденький, вузенький, тоненький, низенький, пропущено уступ:

Нам здається, що на основі таких прикладів, яких багато натрапляємо в усіх українських граматиках, повстало й означення цих прикметників як здрібнілих. Але це, очевидно, непорозуміння. Значіння їх є всюди збільшене.

I.

Огляд семазіологічної літератури.

1. Людська мова предкладає науці для дослідів дві сторони: (а) фізичну, зовнішню, отже, звуки та всі такі мовні явища, що їх схоплюють наші змисли; і (б) психічну, внутрішню, що обіймає значіння мовних творів у звязку з нашими думками.

Цю психічну, внутрішню сторону людської мови прослідити є завданням «науки про значіння»: семантики або семазіології.

По довгих десятиліттях, в котрих мовознавство звертало свою головну увагу на фізичну сторону мови (фонетику, звучну, звукові закони, явища аналогії, флексії, історичного розвитку), наступила реакція (від яких трийцять літ), і тепер психічний зміст мови виступає чим раз більше на перше місце загального зацікавлення.

При опрацюванню цієї сторони мови мусить мовознавство наблизитись до філософії, до психології, до логіки, значить, до тих дисциплін, що їх предметом є душевне, психічне життя. Тільки при допомозі цих наук можуть бути вияснені та розвязані проблеми семазіології.

2. Таким чином семазіологія розмірно молода галузь мовознавства.

Основу її положив властиво Humboldt¹⁾ (1767—1835), що дав пекучому питанню 18-ого століття: — чи мова людська є дар Божий, чи свідомо-придуманий винахід людський, — нову розв'язку. Він відкинув обидві думки, а вирішив, що мова людська з думанням людським творять генетичну, нероздільну цілість. Мова є для нього творчий орган думок; інтелектуальна діяльність людини а її мова це одно й те саме; цю споєність мови і думки в одну цілість далше, глибше пояснити не можна, бо вона є природою самою даним основним фактом і на тому кінець.

3. Ці погляди Humboldt-a, які в його творах висказані здебільша з певним містично-інтуїтивним забарвленням, ці його погляди старається Steinthal²⁾ (1823—1899) науково уґрунтувати та своєю теорією про природжений психофізичний механізм натури людської доказати. Не оригінальним мислителем, а властиво далеким відгомоном течій Humboldt-a та Steinthal-я є наш Потебня³⁾, в якого тільки подекуди натрапляємо на глибокі, критичні думки. А завершенням цього напрямку є Wundt⁴⁾ (1832—1916), що дав у своїй монументальній праці про мову певну синтезу тогочасного знання, що випрацював ті думки в одноцільну систему, в якій він старається обхопити всю цілість фізичних та психічних явищ мови і їх змін.

Особлившу вагу має для семазіології Wundt-a нарис перемін значінь та їх пояснення. Він переглядає критично: (а) історичну інтерпретацію, яка шукає пояснення

¹⁾ Wilhelm von Humboldt: Über die Kawsprache auf der Insel awa (із вступом: Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts). Видання Академії Наук: Berlin 1836—40.

²⁾ H. Steinthal: Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft, Berlin 1881.—Der Ursprung der Sprache im Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens, Berlin 1851 (перше видання).

³⁾ А. Потебня: Мысль и языкъ, Харьковъ 1892.

⁴⁾ W. Wundt: Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte. II. Band: Die Sprache. Leipzig 1910 (перше видання).—Sprachgeschichte und Sprachpsychologie, Leipzig 1901.

змін значіння в історично-культурних умовах та їх розвитку; (b) логічну інтерпретацію¹⁾, яка порядкує явища тих змін під поняття підпорядкування, співпорядкування, надпорядкування; (c) моральну інтерпретацію, яка пояснює зміни тенденцією ушляхотнення та погіршення значінь; (d) телеологічну інтерпретацію, яка зводить зміни на тенденції виразності, вигоди, їх доцільності, корисності;—і переглянувши їх всіх Wundt їх відкидає тому, бо вони не дають нам пояснення тих внутрішніх психічних процесів, які викликають ті зміни, та їх законів. Ось таке пояснення та узаконення змін значінь хоче він досягнути своєю психологічною інтерпретацією.

Він старається показати, як голосне (балакаюче) думання реченнями розпреділяє загальні уявлення (представлення) на його складові частини, які підпорядковуються загальним формам понять: речі, прикмети, стани; як далі з цього повстають процесами розвитку граматичні категорії: іменник, прикметник, дієслово, при чому, отже, він іменникам признає першенство. А далі ставить Wundt собі питання, на яких основах відбувається іменування цієї першої категорії: річей у мові, щоби відкрити той психічний процес, як якесь значіння дістає певний словесно-мовний вираз. При допомозі закону аперцепції (з її однастайністю і вузкістю) він дає відповідь на це питання стислими психічними формулами, охоплюючи в них головну (домінуючу) прикмету і другі чинники іменування, і на підставі їх пояснює далі також іменування прикмет і станів у мові. Він виказує далі, як розвиток функцій думання супроводиться в мові явищами корелятивної та самостійної зміни значінь, і порядкує їх в цілому рядові груп, подаючи при цьому формули для визначення їх асимілятивних, комплікативних, афектних та інших психічних процесів.

Причинами змін значінь є, на думку Wundt-a, елементарні асоціації, які, знову, уможлиблює щойно функція аперцепції. А законами змін значінь є загальні закони асоціації.

¹⁾ Н. Paul: Principien der Sprachgeschichte, Halle 1909 (4 видання).

Очевидно, для Wundt-a є всякі мовні вискази докладні образи думання; думання а говорення є для нього одно й питання за першенством між ними обома він уважає безцільним та без змислу. Також ті сили - чинники, що спричиняють зміни в мові, не є чинниками людської свідомости, вони не підлягають володінню волі, ми на них впливу не маємо. Отже Wundt не визнає бажання ясности вимови, чи тенденції вигоди за мотиви розвитку, змін мови, і весь час дивиться на мову зі становища того, що говорить, а не добачає того, що має її почути та зрозуміти. Тому й соціяльних проблемів він недобачає; вони обмежені у нього на абстракцію «народного духа», досить неясного поняття.

Таким чином Wundt у принципіальних питаннях стоїть цілком на становищі Humboldt-a та його нативістичної теорії про мову.

Wundt-ові погляди взагалі, а його семазіологічна система зокрема, викликали були в науці живий обмін думок та дискусію (особливої цінности праці Delbrück-a¹), Sütterlin-a²), але найглибшу конструктивну критику Wundt-a, головню його семазіології перевів, на нашу думку, Розвадовський³). Як це не дивно сказати супроти філософа Wundt-a, то, на нашу думку, аж лінгвіст Розвадовський льогічно передумав Wundt-ові принципи та заокруглив їх в одну цілість. Він уніс до теорій Wundt-a: (а) узляднення граматичних фактів словотвору (двочленовість), (b) принцип еволюції, (c) поширив значіння аналітично-синтетичних функцій аперцепції на всю ширину словотвору, та збудував таким шляхом піраміду, де від речення—через синтактичну групу, Compositum, Simplex—аж до безформансового, (так званого) корінного іменника є повна еволюційна звязь щодо словотворби та значіння, яке

¹) E. Delbrück: Grundfragen der Sprachforschung; Strassburg 1901.

²) L. Sütterlin: Das Wesen der sprachlichen Gebilde; Heidelberg 1902.—Werden und Wesen der Sprache; Leipzig 1913.

³) Dr. Jan v. Rozwadowski: Wortbildung und Wortbedeutung, eine Untersuchung ihrer Grundgesetze. Heidelberg 1904.—Semazyologia czyli nauka o rozwoju znaczeń wyrazów, Lwów 1903.

знову Розвадовський вставив у рядки абсолютної аперцепційної ідентифікації та абсолютного відрізнення. Тільки з поправками Розвадовського можна, на нашу думку, пристосовувати Wundt-ові теорії до мовознавчих дослідів.

Та в своїй критиці стоїть Розвадовський цілком на ґрунті психології Wundt-а, його поглядів на мову, головню його теорії аперцепції. Тому ми причисляємо його до цієї школи філософів мови, що відіграла та ще відіграє в мовознавстві так велику роль, - як: останнє слово.

4. Цій школі та її нативістичній теорії ми протиставимо: Marty-го¹⁾ (1847—1914) та його емпірично-телеологічне розуміння мови і її психічної сторони. І Marty-го науку можна би також навязати до Humboldt-а, від якого він переняв проблем «внутрішньої форми мови». Але він надав йому новий зміст під впливом англійської емпірії (Whitney, Tylor), а головню під впливом свого учителя Brentano; Brentano-ва психологія лежить у основі Marty-го поглядів на мову взагалі.

Різниця між цими школами має одно джерело, а це: погляд на повстання мови людської. Консеквенції розв'язки цього принципіального проблему є так далекосяглі, що вони сягають у всі ділянки мовознавства, передовсім у семасіологію. Marty рішучо відкидає нативістичну теорію Humboldt-а, що повстання людської мови основане на тій характеристичній особливості людської природи, яка встановила між словом а думкою та їх розвитком цілковитий паралелізм. Також і Steinthal-я теорію „психофізичного механізму“ та Wundt-ові „первісні звукорухи“, які не мали би підлягати людській свідомості та її замірам, Marty виключає.

¹⁾ Anton Marty: Über den Ursprung der Sprache, Würzburg 1875.—Untersuchungen zur Grundlegung der allgem. Grammatik und Sprachphilosophie, Halle a. S. 1908.

Знаменитим уводом у мовну філософію Marty-го є:

O. Funke: Innere Sprachform, eine Einführung in A. Martys Sprachphilosophie, Reichenberg i B. 1924. Той сам автор видає і літературну спадщину Marty-го:

O. Funke: Satz und Wort, eine kritische Auseinandersetzung mit der üblichen grammatischen Lehre und ihren Begriffsbestimmungen, aus A. Martys Nachlass herausgegeben, Reichenberg i B 1925.

Зате він учить, що це питання є історично не до розв'язання. Ми що-найбільше можемо шляхом індукції та дедукції зробити повстання мови тільки правдоподібним під умовою: що будемо при цьому поясненню опиратись на ті психічні та фізичні сили, які ми ще і тепер у мові взагалі заперімаємо. Тому треба відкинути всякі „мовні рефлекси“, які не підлягали би нашій свідомості та волі, а одинокою, самою природою даною, основою для повстання та розвитку мови треба нам уважати ряд психофізичних механізмів (йойк при болю, і т. д.), які, це дуже важне, не служать для цілий вислову-мови.

Через свідоме, умисне уживання тих первісних звукових формацій, до яких належало також широке поле ономатопоезії, яко засобів мови-вислову, і то свідоме, замірене уживання в переноснім значінню, з виразним заміром повідомлення когось про щось, з заміром порозуміння з кимось про щось, - тільки таким чином розвилась мова людська, при чому, як бачимо, вже у цій першій стадії виявляється людська свідомо психічна діяльність вибірання, випробовування тих засобів.

Основна різниця між цим емпірично-телеологічним розумінням мови а нативізмом є: (1) як основу мови вважається тільки такі звукові формації, які ще й сьогодні заперімаємо; (2) що рішачим, творчим чинником виступає при розвитку мови свідомий замір вислову (до когось), свідомий замір порозуміння (із кимось), свідоме бажання впливу (на когось). Отже мова повстала із соціальної потреби, вона людське придбання, свідомий людський твір.

А з цього знову виходять фундаментальні різниці супроти Wundt-а щодо цілого розуміння мовних явищ: (а) думання а говорення не становлять разом до купи одної органічної цілості. Думання це *prius*, мова це *posterior*; (b) мова не мусить бути образом думки, а думка може бути виражена ріжними словесними засобами; (с) телеологічні мотиви, бажання вигідности, виразности, навіть краси, мали також своє значіння при

розвиткові мови; (d) мову треба досліджувати не тільки зі становища того, хто говорить, але і того, хто слухає; бо мова не є тільки засобом вислову - повідомлення, а передовсім засобом впливання на когось.

Ті психічні феномени (уявлення, осуди, почуття), які ми хочемо у слухача викликати, Marty кладе в основу своєї дефініції значіння. Але до того значіння, до самої думки ми можемо дійти тільки аналізою самого психічного феномену, а ніколи через аналізу зовнішніх його форм, його мовної одежі.

У своїй семазіології робить далі Marty дуже цікавий поділ: так як у звучні ми розрізняємо: *Vocales* і *Consonantes* (самозвуки й співзвуки), так і на полю значінь він відрізняє самозначінні і співзначінні вирази: (a) автосемантичні вирази (автосемантики), та (b) синсемантичні вирази (синсемантики). До автосемантиків він зачисляє: вискази, емотивні речення, імена - сугестиви, (що представляють певні поняття: дім, город, церква...); до синсемантиків зачисляє Marty такі слова або комплекси слів, що самі собою не можуть мати ясно - заокругленого значіння, а дістають його тільки в сполучі з другими частинами мови: це приіменники, злучники, прикметники, дієіменники, дієприкметники, побічні речення, залежні відмінки (*casus obliqui*), граматичні *Abstracta* - іменники (доброта, ширість...).

Супроти значіння стоїть мовна форма, як засіб для його викликання; і тут розрізняє Marty: (1) зовнішню форму, це все те, що ми зміслово схоплюємо, голос, рух, письмо, отже зовнішня одежа, в яку вбране значіння; (2) внутрішню форму, це є те, що не належить до значіння, а є тільки засобом його виразу. Та вона доступна тільки нашому внутрішньому досвідові. Цю внутрішню форму Marty далі ділить на: (a) внутрішню фігуральну, та (b) внутрішню конструктивну форму. В обох маємо до діла з супровідними уявленнями, які, сполучені зі зовнішніми формами, мають завдання вказувати, приготувляти, вияснювати значіння, але які самі-по-собі не є властивим значінням.

(а) Приклад внутрішньої фігуральної форми: «лев» означає «звіря», але це слово можна й ужити для означення відважного вояка. І, якщо ми це слово в тім значінню уживаємо, то викликаємо в уяві насамперед уявлення того відважного «хижака», а за його посередництвом щойно властиве значіння: «мужа з певними якостями». Таким чином викликає це слово два уявлення, з котрих перше є тільки мостом асоціації до правдивого - властивого значіння. Завдання першого уявлення (внутрішньої фігуральної форми) є будити, викликати властиве значіння у людській свідомості після законів асоціації ідей. Отже графічно ми могли би це так представити:

форма		
зовнішня	фіг. внутрішня	значіння
л - е - в	(лев - звіря)	(хоробрий вояк)

слово - автосемантик.

Для Wundt-a представлявся би цей випадок так:

звук	значіння
л - е - в	(звіря - лев)

слово

а факт уживання цього слова в значінню «хороброго вояка», це є для Wundt-a зміна, розвиток значіння того слова. Він поясняє їх асимілятивними процесами та встановлює для змін такого роду певну групу з певною формулою у своїй семазіологічній системі.

(b) Під конструктивною внутрішньою формою розуміє Marty ті уявлення, які з'являються у нашій свідомості при очікуванні цілості значіння думок, що їх, наприклад, хтось до нас слово по слові (сукцесивно) висказує. Ті уявлення можуть розуміння

улегчувати, або, навпаки, дуже утруднювати. На таких явищах оснований всякі роди стилів, порядок слів та другі методи словесного виразу.

Marty опрацював всі ці явища внутрішньої форми, їх розвиток, їх закони на всіх полях граматики, особливо синтакси та вніс у цю останню ділянку ще й оригінальні дефініції речення, основані на Brentano-вій психології.

Наприкінці хочемо ще коротко спімнути Noreen-a¹⁾), який дещо споріднений з Marty-м. Хотяй він не добачає проблемів Marty-го, то він з другого боку не стоїть на нативістичнім становищу. Noreen має свою підставу у Kant-овій філософії, і дав нам спробу впорядкування всіх родів значіння в одну загальну систему.

5. На цьому ми кінчимо наш короткий огляд важнішої літератури семазіології. Як з наших слів ясно виходить, стоять тут проти себе два непримиримі напрями, між якими нема ані компромісу, ані можливости сполюки у якусь висшу синтезу.

Тому не без підстави говорять про кризу мовознавства. Фундамент-основа не вияснені. Від вирішення тих основних принципіальних питань залежить дальший розвиток дослідів психічної сторони мови, передовсім семазіології, а навіть мовознавства загалом.

Думаємо, що дотеперішні семазіологічні досліди за багато брали матеріялу старого, етимологічного, а за мало звертали уваги на живу мову, що вони здебільша займались вище розвиненими мовами заходу, а майже не узглядняли молоді мови словянські, де ще життя задержало так багачко первісного. Тому віримо, що саме семазіологічні досліди словянських мов матимуть велике значіння і достарчать може поважний матеріял не тільки для вирішення семазіологічних проблемів, але і для встановлення загальних основ - фундаментів мовознавства.

¹⁾ Adolf Noreen: Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache, Beiträge zur Methode und Terminologie der Grammatik, Übersetzung von H. W. Pollak. Halle, 1923.

II.

Значіння українських прикметників.

Тут хочемо приглянутися ближче значінням поодиноких груп українських прикметників. Поступатимем тим самим порядком, за поодинокими формансами, як у нашій попередній праці. Із її матеріялу наводитимемо приклади для стверджених ділянок значіння, подаючи при цьому його дескрипцію, а там, де це можливо, також і його генезу. Неживих формансів, очевидно, не будемо брати під увагу. Побіч із прикладами даватимемо часто німецький переклад, бо саме при перекладах виступають відтінки значіння багацько ліпше на верх.

Ф. - **io* -, - **io* - .

Приглянувшись поданому матеріялові, можемо зясувати поля значіння цього формансу ось у такий спосіб: ним творяться тільки від іменників, що означають живі істоти (особи, звірята), рідко від назв рослин, які народня мова має теж за щось живе,

а) присвійні прикметники для виразу, що щось (придаткований іменник) належить тій живій істоті. Отже передумовою є, щоби той іменник означав щось такого, що може комусь належати, може бути чиеюсь власністю, що може бути кимсь присвоєне. Приклади:

князь: княжий двір, (der Hof des Fürsten);

бог : божий світ, (Gottes - Welt);

бик : *бичий ріг*, (das Horn des Ochsen);
щука: *щучий хвіст*, (der Schwanz des Hechtes);

це значіння виступає тоді, коли в замірі вислову подумане те саме загальне відношення, що буває при ґенетиві посесивному. Через те маємо навіть часто постпозицію прикметника на взір посесивного ґенетива: світ божий (світ бога); син вдовичий (син вдовиці). Отже це значіння виступає: якщо й іменник фрази й іменник, що від нього утворений прикметник, є конкретно-означені імена осіб чи живих істот, і якщо вони не є в тім разі ужиті в поширеному, узагальненому значінні як назви відповідного поняття ґатунку, роду, породи. Тоб-то: із загальних обставин мусимо ясно, наочно розуміти, про котрий: двір, світ, ріг, хвіст; про котру живу істоту: князя, бика, щуку, (бог - персоніфікація), іде мова. Бо в противному разі, якщо ми ці слова вживаємо в значінню експонентів для ґатункових понять, головню якщо в цьому значінню ужитий іменник фрази, то й значіння прикметника, що його супроводить, поширюється в сторону:

б) якого роду, ґатунку придаткований іменник є. Це поширення ми дуже часто бачимо при назвах звірят та професій, що самі по собі можуть визначати то конкретно-означену істоту, то знов цілий рід, ґатунок. Через те прикметники утворені від таких слів, можуть мати двояке значіння, яке залежить знову від значіння придаткованого іменника. На приклад:

бик : *бичий хвіст*, (der Schwanz eines bestimmten Ochsen, - Ochschwanz);

чернець : *чернеча злоба*, (die Bosheit eines bestimmten Mönches, - Pfaffenbosheit);

різник : *різничий обух*, (der Hammer eines bestimmten Schlächters, - Schlächterhammer);

старець: *стареча мова*, (die Sprache eines bestimmten Greises, - Sprache des Alters);

собака : *собача буда*, (die Hütte eines bestimmten Hundes, - Hundehütte);

собака : *собача віра*, (Hundeglaube).

Отже: якщо дивимося на якусь деревлянну скриню на подвірю, по якому собі бігає пес, та питаємо: - *що це?* -

собача буда! - то маємо при прикметникові ясне присвійне значіння. Та коли ми про якісь дома, чи про дім скажемо: - *собача буда!* - то «буда» є тут ужите як експонент загального поняття для характеристики ґатунку дому, а через те й значіння прикметника відповідно поширяється. Якщо маємо цілу купу різнородних хвостів і, вибіраючи оден з них, кажемо: - *це бичий хвіст!* - то означаємо прикметником ґатунок-рід. Але як певний бик зарізаний, а хтось найшов його хвіст та питає; - *що це? - бичий хвіст!* - то тут значіння присвійне.

Властиво, отже, залежить кінець - кінцем закраска значіння прикметника від іменника фрази, або навіть, ширше сказавши, від цілого речення, в якому вони вжиті. Якщо іменник і прикметник мають в своїй основі конкретно-визначені значіння, а мета вислову є присвійна, то присвійне значіння лишається в повній силі. Але, якщо іменник ужитий в поширеному значінню, то й іменник, від якого утворений прикметник, а тим самим і сам прикметник дістає поширене значіння. Тоді вказує узагальнене значіння цих прикметників на рід, ґатунок, породу.

б) Це саме двояке значіння таких прикметників доводить при деяких утворах аж до значіння: матерії, з якої щось зроблене. А це тоді, коли придаткований іменник означає: продукт. Ось це значіння продукту так сильно впливає на відповідний прикметниковий додаток, що надає йому вище зазначений змисл. Пригляньмося таким прикладам та проаналізуймо в них значіння прикметників:

заяць: заяча печеня, (Hasenbraten); тут прикметник, може означати: печеня заяця, яку заяць любить (присвійне значіння), або рід печені чи рід печень взагалі, або вкінці матеріял з якого печеня зроблена;

яловиця: яловичі чоботи, (Stiefeln aus Kuhleder); отже: не чоботи, в яких яловиця ходить, а: із шкіри яловиці;

медвідь: медвежа шуба, (das Fell des Bären, - Bärenfell);

свиня: свиняче м'ясо, (Schweinefleisch).

Таким чином ми маємо підставу зазначити, що ці прикметники зі значінням: якого роду, ґатунку, на-

братися можуть і відтінку значіння: з якого матеріалу, якщо над ними домінує придаткований іменник із значінням продукту.

Переглянувши всі ці роди значіння, ми могли би при прикметниках цього формансу встановити ось таку лінію розвитку його значіння: присвійність; > рід, ґатунк, порода; > матерія.

Але, докладніше сказавши, ми можемо тільки посередно говорити про розвиток значіння прикметників певного формансу, бо, як ми це вже ясно бачили, значіння їх залежить в цілості від роду іменника, при якому прикметник сповняє синтактичну роль прикметникового додатка, та того значіння, в яким ми цей іменник уживаємо. Загально ми могли би цей вплив іменника на значіння свого прикметникового додатку сформулювати в такий спосіб:

а) прикметник	іменник:
↓	конкретно - означена річ.

Значіння: присвійне; тип: свиняче ухо, (чие?).

б) прикетник	іменник:
↓	поняття роду, ґатунку.

Значіння: якого роду, ґатунку; тип: свинячий гній, (який?).

в) прикметник	іменник:
↓	назва продукту.

Значіння: з якої матерії; тип: свиняче мясо, (з чого?).

Ці самі типи ми бачимо заступлені й в поширенню формансу - **io-*, - **io-*, на старих - *ent-* - пнях, що потім доводить до виділення - *ячий*. Наведемо ось такі приклади:

а). присвійне значіння:

кобила: *кобиляча голова*, (der Kopf einer bestimmten Stutte, Stuttenkopf (Schimpfwort);

зазуля: *зазуляче гніздо*, (das Nest eines bestimmten Kuckucks, - Kuckucksnest);

б). якого роду, ґатунку:

дитя : *дитяча забавка*, (Kinderspielzeug);
горобець : *горобячий горох*, (Spatzenerbsen);
гарбуз : *гарбузячий огуд*, (Kürbisstaude);
дівча : *дівчачий голос*, (Mädchenstimme);

в). з якого матеріялу:

котя : *котяча шерстина*, (Flocken aus Katzenfell);
ягня : *ягняча пряжа*. (Garn aus Lammwolle).

Ф. - *аво* -.

Група прикметників, утворена цим формансом, має ось такі поля значіння:

І. а). прикметники, здебільша від іменників річевих, означають засібність вираженою (названою) іменником річею. Очевидно, передумовою є, щоби іменник фрази мав таке значіння, аби та річ, від назви якої прикметник утворений, логічно могла бути його прикметою засібності. На приклад подаємо:

ржа ; *ржавий ніж* (rostiges Messer);
гиря : *гирявий хлопець*, (lockiger Junge);
пліснь : *пліснявий хліб*, (verschimmelttes Brot);
зоря : *зоряве небо*, (gestirnter Himmel);

вже при останньому слові бачимо початок розвитку від «засібності» до

б) великої засібності, або засібності в великій мірі. Вже: «*зоряве небо*», властиво означає: небо, багате на звізди; «*sternreicher Himmel*». Цей відтінок є особливо розвитий при утворах від іменників збірних (Collectiva), і їх значіння є zarazом підставою цього нового значіння прикметників. Але з другої сторони не повстає воно без впливу характеристичних значінь придаткованих іменників. Приклади:

піна : *пінява вода*, (schaumreiches Wasser);
тінь : *тіняве дерево*, (schattenreicher Baum);
рінь : *рінява ріка*, (schotterreicher Fluss);
вода : *водява картопля*, (wasserreiche Erdäpfel).

II. Від дієслів:

- гикати* : *гикавий хлопець*, (mit Stottern behafteter Junge);
харкотати: *харкотавий старець*, (oft herumspuckender Greis);
хрпати : *хрпавий голос*, (knarrende Stimme);
кряпати : *каряве око*, (triefendes Auge);

отже значіння є: засібний в наворотову чинність (як прикмету), означену дієсловом.

Але цей відтінок значіння подибується і при утворах від іменників, що їх властивий зміст лежить в безперестаннім (наворотовім) зявищу:

- сльота*: *сльотавий день*, (regnerischer Tag);
слина : *слинаве дитя*, (Kind, dem immer der Speichel rinnt).

III. Від прикметникових пнів утворені прикметники мають дуже цікавий відтінок значіння:

- білий* : *білавий кінь*, (weissartiges, weissliches Pferd)
жовтий: *жовтавий пісок*, (gelbartiger, gelblicher Sand);
круглий : *круглавий хліб*, (rundliches Brot);
рудий : *рудавий волос*, (rötliches Haar).

Отже: властиве основне значіння засібности залишається. Але в порівнянні з основними прикметниками набірають новоутворені прикметники значіння: меншого ступня, гіршої, плохійшої якості засібности:

- чорний* : *чорнявий волос*, (schwärzliches Haar);
щуплий : *щуплявий колос*, (schmächtige Ähre);
трухлий: *трухлявий пень*, (angefaulter Stamm);
худий : *худавий чоловік*, (dürrer (etwas) Mensch).

Ось цей відтінок розвився, на нашу думку, в такий спосіб: новоутворені прикметники від прикметників висказують, означають, що придаткований іменник є засібний у прикмету, висказану основними прикметниками. Себто, що -: *білавий кінь*, - кінь має засіб тієї прикмети, яку виражає: *білий*; чи там: *чорнява дівчина*, - дівчина має засіб тієї прикмети, яку означає: *чорний*. Але це висказання засібности, або ліпше: самої тільки засібности, (а не її ступня), містить у собі в но-

воутворених прикметниках також виразну неідентифікацію щодо якості ступня із основною прикметою: що «білавий» не є «білий», що «чорнявий» не є «чорний». Ось ця модифікація, викликанна формансом, є виразне зазначення різниці в якості, в ступіні, є констатовання, що дана прикмета з основною прикметою не покривається, а є тільки того-ж роду, отже > є меншого ступня, гіршої, слабшої якості.

Наприкінці ще хочемо замітити, що тут ще можна констатувати малу чуттєву різницю між -авий а -явий:

<i>білавий кінь,</i>	-	але:	<i>білява дівчина;</i>
<i>рудаві штани,</i>	-	але:	<i>рудявий волос;</i>
<i>жовтава корова,</i>	-	але:	<i>жовтява плахта;</i>

маємо вражіння, що, особливо при прикметниках -красках, паляталізація надає формаціям пєсливий відтінок.

Таким чином ми пояснили, як при цьому родові прикметників могли витворитися два відтінки значіння, що на перший погляд немов би собі цілком противорічили: багато розвиненої прикмети та прикмети розвиненої в меншій мірі.

Ф. -ivo-.

Значіння цих прикметників ось таке:

I. Від іменників:

<i>вош :</i>	<i>вошивий кожух,</i>	(verlauster Pelz);
<i>пархи:</i>	<i>паршива голова,</i>	(krätziger Kopf);
<i>лінь :</i>	<i>лінивий учень,</i>	(fauler Schüler);
<i>черв :</i>	<i>червизе яблуко,</i>	(wurmiger Apfel);

отже: засібний в те, що іменник, від якого прикметник утворений, означає. При колективному значінню пня бачимо основу до > багатой засібности.

II. Від дієслів:

<i>мислити:</i>	<i>мислива жінка,</i>	(kluge Frau);
<i>лєстити:</i>	<i>лєстива людина,</i>	(schmeichlerischer Mensch);
<i>мстити :</i>	<i>мстивий чоловік,</i>	(rachsüchtiger Mann);
<i>пєстити:</i>	<i>пєстивий голос,</i>	(einschmeichelnde Stimme);

як із цих прикладів бачимо, прикметники мають значіння засібності в ту діяльну, ітеративну прикмету, яку означають їх пні - дієлова.

Якщо пнями ужиті відповідні дієприкметники при творенню цього роду прикметників, то це, розуміється, скріплює значіння засібності. Тоді значіння є ось таке: засібний якоюсь діяльною прикметою у високім, інтензивнім ступні, або в сильнішій, частішій наворотовості. Отже: то інтензивність, то знову наворотовість діяльності дістають домінуючий відтінок у значінню так утворених прикметників. Через те розвиваються тут іще відтінки: прикметники вказують на нахил, нахлін до того, що означає пень, і навіть інтензивність цього нахилу-наклону може стати й головною рисою значіння таких прикметників:

заїдлий : заїдлива собака, (bissiger Hund);
обрідлий: обридливий чоловік, (ekelhafter (immer Ekel erregender) Mensch);

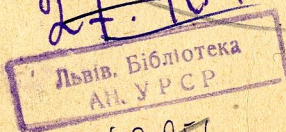
так само:

мовчаливий чоловік, (ein Mensch, der zum Schweigen neigt);
брехлива баба, (lügnerische Frau, F. die oft lügt);
улізливий жид, (zudringlicher Jud, der immer wieder hereinkriecht);
полохливий кінь, (ein Pferd, das leicht scheu wird);
обжирливий пан, (gefrässiger (fresslustiger) Herr);
скрипливі ворота, (immer wieder knarrendes Tor);
ревлива корова, (eine oft brüllende Kuh);

ось це значіння натрапляємо також при утворах від іменників, що містять у собі діяльне значіння. На приклад:

регіт : регітлива дівка, (lachlustiges Mädchen);
крик : крикливий чоловік, (oft schreiender Mensch, Schreihals);
говір : говірлива жінка, (Frau, die oft oder viel spricht);
жених: женихливий хлопець, (heiratslustiger Bursch).

III. Якщо цей форманс наростає на прикметниках, то він надає їм здебільша діяльну прикмету з відтінком певної інтензивності та наворотовості:

мовчазний : *мовчазлива жінка*, (meistens schweigende Frau);
суворий : *суворливий учитель*, (ein immer strenger Lehrer);
охайний : *охайлива дівчина*, (Mädchen, das immer sauber ist);
поважний: *поважлива пісня*, (ein ernst, traurig stimmendes Lied).

В горі ще зазначений відтінок: «багато - часто» натрапляємо:

молочний: *молочлива корова*, (Kuh, die viel oder oft Milch gibt).

Загально можемо зазначити, що діяльне значіння прикметника в багацько більшій мірі опановує та ціхує придаткований іменник, ніж всі другі роди прикметників. Через виразність свого формансу, свою «інтензивність-наворотовість» є значіння таких прикметників супроти іменника фрази трохи більше самостійне. Через те ми й замічуємо: що значіння прикметників, утворених від дієслів або дієприкметників, а саме: «засібність якоюсь діяльністю; > в інтензивній, наворотовій мірі; > нахил, наклін, охота;» — що це значіння часто впливає на поле формацій цього форманса від іменників та прикметників, вносячи туди діяльну характеристику. Ця характеристика може часом набрати також значіння ступнювання даної прикмети при утворах від прикметникових пнів: *мовчазний*: *мовчазливий*; *суворий*: *суворливий*, *охайний*: *охайливий*; мовчазлива, суворлива, охайлива людина стоїть в своїй прикметі вище від мовчазної, суворої, охайної людини.

Ми виразно підчеркуємо, що цей відтінок є оснований на дієслівному значінню. Бо в противному разі, якщо при цьому формансові була би сильно розвита група формацій із значінням «засібности певною прикметою» від іменників, то його утвори від прикметників мали би *и*нше значіння: менший ступінь; (порівняй: Ф - *avo* - III). Але це цілком можливе, що в певних говорах це значіння розвите. Його передумовою було би, щоби формації від дієслів при цьому формансові не творили більшість, а щоби в тому говорі формації від іменників мали верх.

Ф. - аво - .

Цей форманс є одним із головних засобів для творення присвійних прикметників. Він творить:

1 а). присвійні прикметники від іменників, назв чоловічих осіб та живих істот. І тут натрапляємо на ту саму рішучу роллю придаткованого іменника та на той сам розвиток значіння, що при - **io* -, - **io* - (гляди там). А саме:

чабан : *чабанів кінь*, (das Pferd des Hirten);
сват : *сватів кожух*, (der Pelz des Brautwerbers);
чумак : *чумаків віл*, (der Ochs des Salzfahrers);
струсь : *струсєве перо*, (Feder des Strausses, Straussfeder);
ось тут вже знову бачимо, що такі іменники, яких значіння може поширюватись на відповідне родове, ґатункове поняття, це своє значіння можуть передати також і прикметникові. І таким чином витворюється перехід до значіння:

б) якого роду, ґатунку:

сокіл : *соколове око*, (das Auge des Falken; Falkenauge);
яструб : *яструбове перо*, (die Feder des Habichts, Habichtsfeder);
ріг : *рогова худоба*, (Hornvieh);
лис : *лисова шуба*, (der Pelz des Fuchses, Fuchspelz);
а звідсіля є знову тільки крок до значіння:

в) з якої матерії щось зроблене:

соболь : *соболєвий пояс*, (Gurt aus Zobel);
бобер : *боброва кучма*, (Bibermütze);
їжак : *їжакове сало*, (Igfelfett);
віл : *волова шкура*, (Ochsenhaut);

і знову треба відзначити значіння придаткованого іменника: продукт;

г) при іменниках, що означають рослини, ми натрапляємо паралельний розвиток значіння: присвійність; > рід, ґатунок; > матерія. На приклад:

біб : *бобовий струк*, (Schotte der Bohnenpflanze);
 бобове листя, (Bohnenblätter);
 бобова юшка, (Suppe aus Bohnen);

оріх : *оріхова гілка*, (Zweig des Nussbaumes; Nussbaumzweig);
оріхова скрипка, (Geige aus Nussbaum);
горох : *гороховий листок*, (Erbsenpflanzenblatt);
гороховий суп, (Suppe aus Erbsen);
малина: *малиновий сок*, (Himbeersaft).

2). Ось такі утвори прикметників від рoстин, які з одного боку народна мова причисляє до живого, але які з другого боку належать до неживих річей,— ось такі утвори були тим мостом, на якому перейшов цей форманс і до творення прикметників від іменників, що означають річі. Поля його значіння такі:

а) з якої матерії:

волос : *волосове дно*, (ein Boden aus Haaren);
лоза : *лозовий пліт*, (ein Zaun aus Weiden);
сосна : *соснове відерко*, (ein Eimer aus Tannenholz);
лій : *лойова свічка*, (Talglicht);
сталь: *сталевий ніж*, (Stahlmesser);
спиж : *спижова сокира*, (Messingaxt);

б) якого роду, ґатунку:

межа: *межовий шнур*, (Messschnur);
покій : *покойове крісло*, (Zimmersessel);
овоч : *овочевий сад*, (Obstgarten);
степ : *степовий кінь*, (Steppenpferd);

в) подекуди натрапляємо значіння: подібности, що могло розвинутиися із основи: якого роду, ґатунку:

хрест: *хрестові уставки*, (kreuzähnliche Stickereien),
серце : *серцева квітка*, (herzförmige Blume).

Ф.-по-, -ено-.

Цей форманс творить в українській мові дієприкметники, що стали вже властиво прикметниками. Вони означають отже первісно прикмету довершеної на якійсь особі або річі діяльності, в її закінченню, заокругленню. На приклад:

латати : *латана свита*, (geflicktes Oberkleid);
ламати : *ламаний хліб*, (gebrochenes Brot);
рабувати : *рабовані коні*, (geraubte Pferde);
мурувати: *мурований замок*, (gemauertes Schloss);

те саме значіння мають також формації поширеного формансу - епо - :

<i>білити</i>	: білене полотно,	(gebleichtes Linnen);
<i>варити</i>	: варена страва,	(gekochte Speise);
<i>смажити</i>	: смажена ковбаса,	(gebratene Wurst);
<i>точити</i>	: точений бук,	(gedrechselter Stock).

Ф. - епо - (- епо -).

Поля значіння цим формансом утворених прикметників ось такі:

а) від іменників, що означають всякі матерії, творить цей форманс прикметники із значінням: із якої матерії щось зроблене:

<i>бляха</i> :	<i>бляшана покрівля,</i>	(Dach aus Blech, Blechdach);
<i>дерево</i> :	<i>деревляна стіна,</i>	(Wand aus Holz, Holzwand);
<i>глина</i> :	<i>глиняний горщик,</i>	(Gefäß aus Ton, Tongefäß);
<i>віск</i> :	<i>вощана свічка,</i>	(Kerze aus Wachs, Wachskerze);

та в залежності від нашого уживання даних іменників чи в значінню конкретнім, чи ґатунковім, прикметники можуть набрати, як ми це вже вище бачили, також значіння:

б) якого роду, ґатунку. Це дуже часто буває при утворах від іменників, яких значіння порядкуються родами, ґатунками. А саме при іменниках, що означають рослини, є ось це значіння дуже розвите:

<i>капуста</i> :	<i>капустяне листя,</i>	(Krautblätter);
<i>цибуля</i> :	<i>цибуляна головка,</i>	(Zwiebelkopf);
<i>вода</i> :	<i>водяний млин,</i>	(Wassermühle);
<i>полотно</i> :	<i>полотняні штани,</i>	(Leinwandhose);

в) і тут також натрапляємо значіння: подібності:
петрушка : *петрущані уставки,* (petersilienförmige Sticker-eien).

Зясовуючи можемо сказати: прикметники, що означають, з якої матерії щось є, мають заразом і значіння: якого роду, ґатунку щось є, коли придаткований іменник є в такому змислі вжитий. Отже прикмета матеріяльна містить в собі основу до розвитку в категорію ґатун-

ків, родів, а з цього розвивається подекуди й значіння подібності.

Ф. - *yno* -.

Цей форманс виказує в українській мові найбільше число формацій: він є найбільш плодовитий із усіх наростків. Але й тому питання про основне його значіння тут також багацько більше заплутане. Поодинокі області значіння цього формансу ось такі:

а) від іменників, що означають матерії, повстають прикметники зі значінням: з якої матерії щось зроблене:

мідь : *мідний шеляг*, (Münze aus Kupfer, Kupfermünze);

мясо : *мясна страва*, (Speise aus Fleisch, Fleischspeise);

залзо: *залізна сокира*, (Axt aus Eisen, Eisenaxt);

срібло: *срібний ніж*, (silbernes Messer);

б) в повній згоді з розвитком значіння у попередньому формансові, і ці прикметники можуть бути вживані в значінню: якого роду, ґатунку, якщо придаткований іменник цього своїм значінням вимагає. Це вже ми могли замітити й на вище поданих прикметниках. Тут ще додамо приклади:

жито : *житна солома*, (Kornstroh);

пшениця: *пшеничний хліб*, (Weizenbrot);

і далі приклади від других родів іменників, при яких це значіння також дуже розвите:

став : *ставна вода*, (Teichwasser);

мята : *мятний запах*, (Münzgeruch);

рало : *ральне залізо*, (Pflugeisen);

труба : *трубний голос*, (Trompetenstimme);

штука: *штучне шкло*, (Kunstglass);

нива : *нивні квіти*, (Feldblumen);

в) ось із цієї основи розвилось ще й значіння: засібний чимось; бо якщо якась прикмета є основою для визначення роду, ґатунку, то з того може розвинутись відтінок засібності чимось таким, що придаткований іменник - особу або річ - ціхує.

Приклади:

ум : умний чоловік, (чоловік, що має засіб ума);
 сум : сумна душа, (повна суму);
 смола: смольна тріска, (повна смоли);
 сила : сильний лицар, (повний сили);

г) на дуже цікавий відтінок хочемо тут прикладами вказати:

хліб : хлібна країна, (getreidereiches Land);
 риба : рибна ріка, (fischreicher Fluss);
 сніг : сніжна зима, (schneereicher Winter)
 хмара: хмарна осінь, (wolkenreicher Herbst);

значіння отже є: «багатий на щось...». Розвиток цього відтінку можна би з одного боку пояснити ось так: «хлібна країна» це є, - маючи на увазі первісне значіння з якої матерії (пор. *хлібний квас*), - мовби: «країна з хліба зроблена». Але з другого боку, ми вже бачили, як значіння придаткованих іменників спричинило розвиток первісного значіння прикметників в напрямі засібності, ось із нього виринає новий відтінок засібності: збільшення засібності. Це збільшення витворюється, на нашу думку, тільки наслідком сполуки з такими придаткованими іменниками, що мають широке, обемисте значіння (чи то в просторі, чи в часі). Отже широкість поняття придаткованого іменника викликає в значінню прикметника цей відтінок збільшеної міри, збільшеного ступня. Порівняймо: «хлібна країна» а «хлібний квас», а знову «хлібний рік».

Оглянувши поодинокі області значіння можемо тут переміни значіння ось так зазначити: матерія, > рід, ґатунок, > засібність, > багата засібність.

Ф. - *а₂по* -, - *т₂по* -.

Ці форманси в теперішній укр. мові перемішані і їх не можна точно розрізнити. Вони творять від дієслівних пнів:

помітити : помітний ніж, (leicht erkennbares Messer);
 запалити : запальний порох, (leicht entzündbares Pulver);
 доступити: доступний чоловік, (Mensch, an den man leicht herankommen kann);
 чути : чутний голос, (hörbare Stimme).

Значіння цих формацій від транзитивних дієслів є: що придаткований іменник має можливість бути об'єктом дієслова.

Ф. - *альний*.

Він утворений на взір вище наведених формацій. На приклади предкладаємо:

ковати : *ковальне залізо*, (-до ковання);

спати : *спальна комната*, (-до спання);

купати : *купальна комната*, (-до купання);

віяти : *віяльна лопата*, (-до віяння).

Значіння таких формацій є: представляти якусь річ або особу за можливий суб'єкт діяльності; хочай находимо і: *ковальний молоток* «-до ковання»; але й: *ковальне залізо* «-до ковання» - або «залізо, яке може бути кованим».

Ф. - *енний*, - *язний*, - *езний*, (- *елезний*, - *енезний*). Значіння цих формансів є: збільшувати якості даних прикметників, при чому часто зі збільшенням сполучується шей певний пейоративний відтінок. А - *елезний*, - *енезний*, побільшає знову формації - *езний* до найвищої міри, до найбільшого ступня.

Поле цієї творби досить обмежене. Але ми можемо тут досить ясно прослідити, як дані форманси повстають, а разом і їх значіння. Тому представляють вони для семасіології велику вартість та інтерес.

Форманс - *енний* може мати дві основи:

1) старі іменникові форми прикметників:

чудо : чуден - : чуденний;

огонь : огнен - : огненний;

2) або треба нам виходити від старих дієприкметників на - *ен-ий*, і тут приймати нове наростання формансу - *ний* (-*ньо*-) для зміцнення прикметникового значіння:

страшити : страшений : страшенний;

важити : важений : важенний;

ось наведені слова, і їм подібні, будуть нам заразом також і вказівкою для пояснення значіння.

Бо треба мати на увазі, що в кождім слові є троякий зміст: (а) зміст, що обіймає поняття, (*begrifflicher In-*

halt), (б) побічний зміст, (Erdmann¹): Nebensinn), або асоціаційний зміст, (Noreen²): Associationsgehalt), і (в) чуттєвий, настроєвий зміст, (Erdmann: Gefühlswert oder Stimmungsgehalt; Noreen: Gefühlsgehalt). Деякі учені додають ще: (г) okazіональне значіння, що впливає з цілості речення або ситуації, (Güntert³).

Ми зараз помітимо, о що тут ходить, якщо проаналізуємо та порівняємо з собою значіння таких слів: *сподніштани*; *дівка* - *дівчина*; *любов* - *кохання*; здавалося би значіння ті самі; перше означає частину одежі, друге женьську істоту, а третє певне почуття. Та задля різниць в побічних та чуттєвих змістах подані дублети мають різні значіння. Штани, дівка мають присмак вульгарности, а між любовю та коханням є різниці вищого рода, витворені літературною мовою. Так отже індиферентні, безчуттєві слова: як *стіл*, *перо*, *вода*, розуміється, лишають нас байдужними - супокійними; зато: *батьківщина*, *убійство* *революція*, *лайдак*, і т. д., зараз викликають у нашій душі певні реактивні почуття, настрої, що негайно висувуються на перше місце в нашій свідомості. Отже мова є також засобом до виладовання наших афектів⁴.)

Такі слова як: *чудо*, *огонь*, *страх*, *вага* і т. д. мають у собі сильні афекти, - а через те, що всі афекти мають гіперболічний напрям, - то вони й послужили за підставу для розвитку збільшеного значіння в нашій групі прикметників. Якщо ще возьмемо на увагу поле, на яким форманс - *енний* виявляє свою творчість, то побачимо ясно ролю, яку грає в тій творчості афект:

¹) Karl Otto Erdmann: Die Bedeutung des Wortes, III Auflage, Leipzig 1922 ст. 108.

²) Adolf Noreen: Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache, übersetzt von Hans. W. Pollak, Halle (Saale) 1923. ст. 217.

³) Hermann Güntert: Grundfragen der Sprachwissenschaft, Leipzig 1925. ст. 44.

⁴) Головна література до цього питання: W. Wundt: Die Sprache, II B. 570 ст.

J. Vendryes: Le langage, introduction linguistique a l'histoire. Paris 1921, IV: le langage affectif, ст. 162.

враг : *вражий* : *вражѣнный кат*, (дуже...);
диво : *дивний* : *дивѣнный образ*, (дуже...);
дужий : *дужѣнный силач*, (дуже...);
добрий : *добрѣнный пан*, (дуже...);

а звідсіля, певно, ця форма перейшла туди, де її мова найбільше потребувала :

великий : *величѣнный*,
глибокий : *глибочѣнный*,
довгий : *довжѣнный*,
кріпкий : *кріпѣнный і т. д.*

Задля великої ролі, яку грає при таких словах акцент і взагалі вимова,¹⁾ ми хотіли би тут ще лишити місце для ось такої можливості пояснення формансу *-енний* : (3) а саме *-енний* розвинулося з *-ен-ий*, не через повторне наростання *-ьно-*, а через сильний афектовний акцент, що довів до здвоєння *-н-* : Отже : задля афекту вимовлювано : *огнений*, > *огнѣнный*.

Побіч цих форм на *-енний* ми знаходимо ще паралелі на *-езний*. Звідкіля вони взялись? Розвиток цього формансу також є дуже поучний для оцінки афекту в житті мови. Проти Vondrák'a²⁾ ми думаємо, що його основу ми ще можемо прослідити. А виходити нам треба тут від :

боязнь : *боязний*;
приязнь : *приязний*;
**любязь* : *любязний*;
**соромязь* : *соромязний*;

як бачимо, у всіх поданих іменниках чуттєвий, настроєвий зміст дуже сильний; всі ці іменники є носії сильних та глибоких афектів. Тому, очевидно, і прикметниковий форманс *-язний* набірається тої самої сильної, інтензивної, чуттєвої закраски. Той форманс робиться її прикметниковим носієм. А цією закраскою знову дістається формансові *-язний* і той сам

¹⁾ A. Meillet: Introduction a l'étude comparative des langues indo-européennes, Paris 1922, стр. 102.

²⁾ Dr. Wenzel Vondrak. Vergleichende Slawische Grammatik, I Band, Heidelberg 1924, стр. 523.

ступінь значіння що і -енний. Через те вони зближаються (атракция) і, задля спільності функції, творять контамінацію: - енний $\times$ - язний $>$ - езний. Поле творби - езний те саме що: енний:

добрий : добрезний;
здоровий : здорозезний;
великий : величезний;
широкий : широчезний, і т. д.

треба замітити ще як початок пейорації:

стерво : стервезний.

Ф. - елезний, - енезний.

Ця форма є основана на словах як:

грубела : грубелезний;
довгела : довгелезний;

і тут також значіння іменника, а властиво його згрубий присмак, перенеслось на прикметники, а від них заабстраговано потім новий форманс: - елезний для дальшого погрубування прикметників на - езний. Форми з - елезний представляють при таких прикметниках (ваги, міри) певну суперлятивну границю. На приклад:

довгий : довгелезний;
товстий : товстелезний;
важкий : важкелезний;
крутий : крутелезний;

треба нам ще замітити, що ці форми мають виразний характер: простяглих (поширених) формацій (Streckformen). Тоб-то ми часто натрапляємо в мовознавстві явище примітивного словотвору, що для скріплення значіння послугується (а) редуплікацією (дзень: дзен-дзень), або (б) простяганням (дзень: дзелень; бам: балам). Для нашого чуття - елезний є вислідом такого бажання простягання, щоби простяганням (широкістю) самої форми вже вказати на простяжність прикмети.

Форма - енезний повстала з - елезний і є, на нашу думку, продуктом асимілятивного впливу кінцевого -н- :

довгелезний, > довгенезний;
старелезний, > старенезний;
давнелезний, > давненезний;

Sperber¹⁾ вказує на велику експанзивну силу афектів при іменниках та їх значіннях. На приклад: ми балакаємо тепер про: *большевиків* у штуці, літературі, в поведенню, і т. д. Вже на цьому прикладі можемо побачити, як носій сильних афектів поширяє свій круг значіння та вживання.

Тут ми хочемо також вказати на цю експанзивну силу і то при творенню нових формансів, а як її висліди зазначимо форманси: - *єний*, - *язний*, - *єзний*, - *єлезний*, - *єнезний*.

Ф. - *єніє* - .

На жаль матеріял Грінченка тут не вповні вистарчає. На підставі того матеріялу можемо сказати, що прикметники цієї групи мають ось такі значіння:

I. від іменників, що означають особи, а) утворені прикметники мають значіння присвійне:

сусід: *сусідній кінь*, (Pferd des Nachbarn);

сват: *сватний хліб*, (Brot des Brautwerbers);

б) замічаємо й значіння якого роду, ґатунку:

нарід: *народне добро*, (Volksgut);

брат: *братня біда*, (Not des Bruders, Brudernot);

II. від прислівників утворені прикметники, задержують своє часове та місцеве значіння. На приклад:

рано : *рання роса*, (Morgentau);

потім: *потомній час*, (Zukunft);

спід : *спідня губа*, (Unterlippe);

перед : *передній віз*, (Vorderwagen);

те саме значіння мають прикметники, утворені розширеним формансом: - *иній*, - *єиній*, - *іиній* :

¹⁾ Dr. Hans Sperber: Einführung in die Bedeutungslehre, Leipzig. 1923. ст. 45.

<i>дома:</i>	<i>домашня забава,</i>	(Hausunterhaltung);
<i>тут:</i>	<i>тутешній панотець,</i>	(der Ortspfarrer);
<i>нині:</i>	<i>нинішнє молоко,</i>	(heutige Milch);
<i>тоді:</i>	<i>тодішній король,</i>	(der damalige König).

Ф. - *іпо* - .

Цей первісно присвійний форманс виказує ті самі типи значіння, що ми вже зазначували при других формансах цього роду:

а) від іменників, що означають живі істоти, здебільша жіночого роду, творить він прикметники присвійного значіння:

<i>мама :</i>	<i>мамин голос,</i>	(die Stimme der Mutter);
<i>кума :</i>	<i>кумин кінь,</i>	(das Pferd der Gevatterin);
<i>удова :</i>	<i>удовин син,</i>	(der Sohn der Witwe);
<i>царівна:</i>	<i>царівнин батько,</i>	(der Vater der Princessin);

б) якого роду, ґатунку:

<i>біс :</i>	<i>бісине зілля,</i>	(Teufelskraut);
<i>сова :</i>	<i>совині очі,</i>	(eulenartige Augen);
<i>сокіл:</i>	<i>соколине пір'я,</i>	(Feder des Falken, Falkenfeder);
<i>лев :</i>	<i>левині зуби,</i>	(Zähne des Löwen, Löwenzähne);

в) з якої матерії щось є:

<i>коза :</i>	<i>козиний кожух,</i>	(Ziegenpelz);
<i>курка:</i>	<i>курчина печеня,</i>	(Hühnerbraten).

Отже і тут: присвійність, > рід, ґатунок, > матерія.

Ф. - *уній*, - *юній*.

Ось ще цей форманс знайшли ми в живому словотворі прикметників. Він творить: пєсливі прикметники дитячої мови.

І його розвиток ми можемо прослідити, а він нам теж показує, яке значіння має афект у мові взагалі, а в дитячій мові з осібна.

Завязок цього формансу лежить у живому формансові дитячої мови: -*унь*-, -*уньо*-, -*уня* (*татунь*, *дідуньо*, *бабуня*); і всі його формації є, як це в дитячій мові часто буває, кріпкі носії ніжної, тонкої пєсливості. Через поширення формансу повстає: -*іпо* - + -*іо* - + -*ію* > *уній*

а цим самим і його перехід у прикметникові наростки. Розуміється, що й у цих прикметників є той відтінок ніжної песливости в повній силі, бо вони творять із поданими типами іменників разом одну чуттєву громаду.

Та щодо їх загального значіння хочемо тут підкреслити: вони є песливі що до чуття, але якість тим не зменьшується, а навіть збільшується. Отже тут натрапляємо знову на цікаве явище, яке до тепер у нашій граматиці дескриптивно не схоплено, що афект спричинює також збільшення прикмети:

дорогий: *дорогуній*, (sehr teuer);
легкий: *легуній*, (sehr leicht);
малий: *малюній*, (sehr klein, winzig);
гарний: *гарнюній*, (sehr schön, herzig).

Ф. - то - .

Ця група складається з первісних дієприкметників, що стали прикметниками зі значінням: що придаткований іменник, може бути предметом зазначеної в прикметнику діяльності. На приклад:

рухати: *рухоме добро*, (bewegliche Habe);
видіти: *видима смерть*, (vorauszusehender Tod).

Ф. - lo - .

Це також первісні активні дієприкметники, що стали прикметниками. Їх значіння є: придаткований ними іменник вивів, закінчив якусь діяльність; ця закінчена діяльність є його прикметою. На приклад:

бліднути: *блідний квіт*, (verblasste Blume);
вянути: *вяла роза*, (verwelkte Rose);
стигнути: *стигла груша*, (reife Birne);
пухнути: *пухле черево*, (geschwollener Bauch).

Ф. - to - .

Це є первісні пасивні дієприкметники, що стали прикметниками зі значінням: що на придаткованому іменникові виконана якась діяльність; ця виконана діяльність є його прикмета:

шити : шитий пояс, (genähter Gurt);
 терти: тертий сир, (geriebener Käse);
 одіти : одіте дитя, (angekleidetes Kind);
 забути: забута пісня, (vergessenenes Lied).

Ф. - *ato* - .

Поодинокі області значіння цієї групи ось такі:

І. 1. а) від іменників утворені прикметники означають: засібний тим (хтось або щось посідає те), що виражає основне слово.

Із цього розвивається далі відтінок: засібний у великій, незвичайній мірі, в надмірнім ступні, у збільшеному розмірі. При цьому треба ще замітити, що в цім значінню лежить: певна чисельна обмеженість (оден-два, Singular, Dual;). На приклад:

брова: броватий хлопець, (Junge mit schönen Augenbrauen);
 грива: гриватий кінь, (Pferd mit grosser Mähne);
 губа : губата баба, (Weib mit wulstigen Lippen);
 вухо : вухата свиня, (Schwein mit grossen Ohren);
 чоло : чолоте дитя, (gross-stirniges Kind);
 вус : вусатий парубок, (Bursch mit einem Schnurbart);

звертаємо увагу на цю чисельну обмеженість засібності (дві брови, губи, вуси, вуха, одна грива, одно чоло);

б) поняття засібності має за передумову, щоби придаткований іменник мав логічну змогу ту прикмету посідати. На приклад:

лапа: лапата баба, (Weib mit grossen Füßen);

отже передумовою є, щоби «баба» взагалі могла посідати «лапи».

Якщо цієї логічної змоги посідання немає, то настає зміна в значінню прикметника. Він тоді не означає більше засібність, а висказує: подібність. На приклад:

лапа: лапатий лист, (ein fussförmiges Blatt).

Ось таким шляхом ми пояснюємо розвиток цього значіння, що є досить поширене:

крісло: *кріслатий ліхтар*, (sesselförmiger Leuchter);
хрест: *хрестатий барвінок*, (kreuzförmiges Immergrün);
стовб: *стовбата голова*, (stumpfförmiger Kopf);
пух: *пухнатий пиріг*, (flaumförmiger Kuchen);

коли бажаємо це явище психологічно схопити, то можемо сказати, що подібність є, так сказати-б, вищий рід засобу, вона не відноситься до посідання річі, а до посідання форми.

в). Часом, розуміється, це значіння може трохи збіднати й прикметник може, через широке гатункове поняття придаткованого іменника, набрати й значіння: якого роду, гатунку:

лопух: *лопухате зілля*, (lettichartiges Kraut);

зірка: *зіркатий мак*, (eine Mohnart).

2. Через наростання на колишніх у-пнях, дістає форманс -*атий* форму -*ов -атий*, що, зробилась як: -*оватий*, -*уватий*, дуже продуктивною в укр. мові. Приклади для поодиноких груп значінь ось такі:

а) прикметники засібності:

жила: *жилувата рука*, (Hand mit vielen Adern);

яма: *ямувата дорога*, (Weg mit vielen Löchern);

сук: *сукувата палка* (Stock mit vielen Knorren);

гиря: *гирюватий кінь*, (Pferd mit grosser Mähne);

але ми тут бачимо, що значіння засібності у великому, надмірному ступні, у збільшеному розмірі тут спеціалізується на засібність у багаточисленному ступні, розмірі. Причину цього може треба шукати в колективності основ прикметникових з одного боку, а в потребі диференціації при прикметниковім значінню засібності з другого боку, та вкінці у придаткованих іменниках. На приклад: ми кажемо: «*горбатий чоловік*» (з одним горбом), але «*горбоватий край*» (з багатьома горбами). Навпаки: «*горбоватий чоловік*» а «*горбатий край*» сказати не можливо. Значить у -*оватий* є: Plural. Порівняй ще до значіння:

бурян: *бурянувате сіно*, (unkrautreiches Heu);

кров: *кровуватий чоловік*, (Mann, der viel Blut hat);

вітер: *вітруватий день*, (windreicher Tag);

щетина: *щетинувата свиня*, (Schwein mit vielen Borsten);

б). І тут розвивається значіння подібності, якщо немає логічної можливості, щоби дана річ могла посідати другу, щоби одна могла бути засібною в другу. На приклад:

хорт : *хортувата свиня*, (windhundähnliches Schwein);
діжка: *діжкуватий чоловік*, (Mensch, wie ein Fass);
кийок: *кийкуватий бук*, (knüppelförmiger Stock);
шило : *шилувата ліска*, (ahlförmiges Stöckchen);

в продовженню наших психологічних міркувань бажано тут ще замітити, що при таких семантичних групах ми маємо вражіння, неначе-би - задля логічної неможливості, щоб одна річ посідала другу, - наступав акт порівняння зверхних форм - контур, далі - красок, вдачі - обох основних понять, який би потім давав вислід: подібність. Порівняй ще до значіння:

сметана: *сметанувата краска*, (sahnenähnliche Farbe);
свиня : *свинуватий чоловік*, (Schweinkerl);
звір : *звірюватий пан*, (tierähnlicher Herr);
сокирка : *сокиркувата дівка*, (Mädel mit scharfer Zunge).

в). Коли конкретно-означене значіння задля відповідного поняття придаткованого іменника зблідне, то маємо тут також значіння: якого роду, ґатунку:

зуб : *зубовата квасоля*, (eine Fisolenart);
лико : *ликоваті коноплі*, (bastartiger Hanf);
козак: *козакувата шляхта*, (Kosackenadel);
жук : *жуковата голова*, (wirrer Kopf);

г) але з другого боку зі значіння подібності може розвистись досить активний відтінок: нахилу, склонности, якщо основне значіння дає до цього змогу апридаткований іменник жива істота:

зłodий : *зłodійкуватий хлопець*, (diebischer Junge);
лїнь : *лїнькувата дівка*, (zur Faulheit neigendes Mädel);
дурак : *дуракуватий дїд*, (zum Blödsinn neigender Alter);
зателена: *зателенувата баба*, (zum Schmutz neigende Alte).

II. Це значіння склонности, нахилу, подібности витворило цьому формансові широке поле творчости у прикметників. Бо при них є у мові конечна

потреба для зазначення різних прикметних диференцій, різниць щодо ступнів якості. А це можна дуже влучно зробити уживанням цього формансу та його відтінків: склонности, нахилу, подібности при словотворі прикметників.

І тут при значінню маємо той сам результат, що при формансові засібности - *авий* (гляди там). Тут також уживається форманс для сконстатування нерівности якості нової прикмети із значінням даного, основного прикметника. Для цієї цілі творить той форманс новий прикметник від старого, основного прикметника, а це веде до значіння: > менший ступінь, > гірша якість. Розуміється, це є модифікації попереднього значіння: склонности, нахилу, подібности. На приклад:

<i>білий</i>	: <i>білувата корова</i> ,	(weissliche Kuh);
<i>зелений</i>	: <i>зеленувата жаба</i> ,	(grünlicher Frosch);
<i>п'яний</i>	: <i>п'януватий козак</i> ,	(beschwipster Kosake);
<i>круглий</i>	: <i>круглуватий стіл</i> ,	(rundlicher Tisch);
<i>терпкий</i>	: <i>терпкуваті груші</i> ,	(bitterliche Birnen);
<i>слизький</i>	: <i>слизькувата дорога</i> ,	(etwas glitschiger Weg);

але і ще одне різничкування настало в мові! А саме треба нам вказати на ще оден відтінок, що висказує: ще трохи менший ступінь, ніж - *уватий*. Через наросткування на - *к* - демінутивах злучилось це - *к* - із - *уватий* в >: - *куватий*, задержало, мабуть, при цьому свій демінутивний присмак, який тут мова зужила для своєї цілі. Якщо зрівняємо нище подані приклади, то різниця в значінні цих прикметників кидається прямо в очі:

<i>зелений</i>	: <i>зеленуватий</i>	: <i>зеленкуватий</i> ;
<i>поганий</i>	: <i>погануватий</i>	: <i>поганкуватий</i> ;
<i>лінивий</i>	: <i>лінуватий</i>	: <i>лінкуватий</i> ;
<i>червоний</i>	: <i>червонуватий</i>	: <i>червонкуватий</i> .

Ф. - *asto* -.

На підставі нашого матеріалу можемо закрити області значіння цих прикметників так:

І. від іменників творить цей форманс прикметники зі значінням:

а) засібний чимось; >засібний у незвичайній великій мірі, або у великім, незвичайнім числі. Ми наведемо приклади для обґрунтування цього:

<i>угол</i>	: <i>угластий стіл</i> ,	(eckiger Tisch);
<i>грянкa</i>	: <i>грянчаста чарка</i> ,	(kantiges Trinkglass);
<i>джерело</i>	: <i>джерелястий став</i> ,	(Teich mit vielen Quellen);
<i>вікно</i>	: <i>вікнаста хата</i>	(Haus mit grossen oder vielen Fenstern);
<i>корінь</i>	: <i>коренастий дуб</i> ,	(Eiche mit vielen oder starken Wurzeln);
<i>плечі</i>	: <i>плечастий парубок</i> ,	(breitschultriger Bursch);
<i>горб</i>	: <i>горбастий цвинтар</i> ,	(vielhügeliger Friedhof);
<i>гілля</i>	: <i>гіляста яблоня</i> ,	(ästereicher Apfelbaum);

ми думаємо, що основу цього значіння: засібний в багатій мірі або великому числі, треба шукати в колективних значіннях основ прикметників: *вікна*, *коріння*, *плечі*, *горби*, *гілля*, а з другого боку й в придаткованих іменниках та їх характеристичних поняттях.

б) Якщо немає логічної можливості, щоби дана річ могла бути в якусь другу засібною, то розвивається у прикметників значіння: подібності до предмету, вираженого основним словом. На приклад:

<i>шипль</i>	: <i>шипляста гора</i> ,	(Berg mit vielen Spitzen, spitzenförmiger B.);
<i>змія</i>	: <i>зміяста стріла</i> ,	(schlangenförmiger Pfeil);
<i>перли</i>	: <i>перласті зуби</i> ,	(perlenartige Zähne);
<i>куля</i>	: <i>куляста бочка</i> ,	(kugelförmiges Fass);

в) але звідсіля, як ми це вже бачили в других випадках, тільки крок до значіння: якого роду, ґатунку, яке тепер повстає у цих прикметників при певних умовах. Пригляньмося до значіння таких прикметників:

<i>вапно</i>	: <i>вапняста земля</i> ,	(Kalkerde);
<i>цегла</i>	: <i>цегляста плахта</i> ,	(ziegelrotes Rockkleid);
<i>попіл</i>	: <i>попелястий віл</i> ,	(aschgrauer Ochs);
<i>глина</i>	: <i>глиняста курка</i> ,	(lehmbräune Henne);

ось ці приклади можна би при певних умовах, де вони не відносяться до родів, ґатунків, вставити в горішну кате-

горію, та вказати на той цікавий шлях, яким народна мова старається відрізнити всякі відтінки красок.

II. Як ми це вже й при других групах бачили, так і тут, уживає мова цього формансу для диференціації якості прикметникових змістів. І так маємо тут:

чудерний : *чудернастий пан*, (halbverrückter Herr),

зелений : *зеленаста плахта*, (grünliches Rockkleid),

отже на перший погляд є вражіння, що це значіння треба встановити: (на основі: подібність) > менший ступінь, гірша, слабша якість.

І так натрапляємо в граматичній літературі, що цілий ряд авторів це значіння й так схлоплює: Курило¹⁾ каже, що „наросток-*астий* має значіння подібності, як його додати до прикметникового пня“; Курило дає ще примір: „Одлиск червонастий майнув по білих стінах.“ Лев. I. 269. Тимченко²⁾ кваліфікує функцію цього формансу від прикметників: творення прикметників з відтінком здрібнілості: *білястий*, *червонастий*, *зеленастий*; Синявський³⁾ пише в своїх працях: „*-астий*, *-ястий* близький своїм значінням до *-авий*; *а -авий*, *-явий*, при прикметникових пнях указує на менший ступінь або частинність значіння, яке міститься у пні“. Далі у Сімовича⁴⁾ цей наросток не наведений при творенню прикметників від прикметників, а у Степ. Смаль-Стоцького⁵⁾ - Гартнера той форманс так само обговорений тільки у його формаціях від іменникових пнів. У науковій граматиці⁶⁾ цих авторів ми знову находимо кваліфікацію: подібності.

¹⁾ О. Курило: Уваги до сучасної української літературної мови, (3 видання) 1925. Київ, ст. 128.

²⁾ Е. Тимченко: Українська Граматика, 1917, 1918 Київ, ст. 60.

³⁾ О. Синявський: Украинский язык, (3 видання) 1924, ст. 59.

О. Синявський - Сімович: Порадник Української Мови, 1922, Харків - Берлін, ст. 94.

⁴⁾ Др. Василь Сімович: Граматика Української Мови. Київ-Ляйпціг 1922.

⁵⁾ Степан Смаль Стоцький - Федір Гартнер: Граматика руської мови. Відень, 1914.

⁶⁾ Stephan v. Smal Stocky - Theodor Gartner: Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache. Wien 1913, см. 137.

Ми хочемо тепер преджити нашу дескрипцію цього значіння та наші міркування щодо його ґенези.

Насамперед хочемо замітити, що при деяких формаціях від прикметників нові прикметники цілком не мають поменшеного значіння. На приклад: *стрімкий*: *стрімчастий*; тут, для нашого чуття мови, цілком противно: значіння є скріплене. Та тут могло, може, це значіння затертися через спеціальний чуттєвий зміст цього слова. Але це значіння замічаємо також, якщо зрівняємо:

довгий : (по) - *довганий ніж* : *довгастий ніж*;
дебелий : *дебелатий хлоп* : *дебеластий хлоп*;
круглий : *круглатий стіл* : *кругластий стіл*;

всі форми на -*астий*, скріпляють значіння на -*атий* щодо якості. Це властива функція цього формансу; він творить якостну середину між основними пнями а формами на -*атий*. Він отже супроти основних пнів: менший ступінь, а супроти форм на -*атий* вищий ступінь.

Мусимо завсіди мати на увазі, що там, де мова виказує дублети споріднених формансів при формаціях від прикметників, як на приклад -*атий*, -*астий*, там маємо діло з всякими різницями ступнів прикмети, її градаціями, її вартостями. Тому не вистарчає тут кваліфікація функції супроти основного пня, а треба схопити значіння формансу в тій гамі вартостей, ступнів, віх взаїмовідношенню. Зрівняймо ще:

плечі: *плечата дівка*: *плечаста дівка*;
горб : *горбата баба* : *горбастий цвинтар*;

ось тут при формаціях від іменників це скріплення значіння (щодо величини або числа) як на долоні. Воно домінує.

Ґенеза цього скріпленого значіння при прикметниках від прикметникових пнів цілком ясна. Треба тільки звернути увагу на групу I. а. багата засібність. Так само й ґенеза поменшеного значіння цілком ясна: I. б. подібність.

Та в цілком окрему групу, треба, на нашу думку, виділити всі формації зі значінням: красок. Це цілком спеціальна категорія. Вперед порівняймо:

сивий : *сиватий віл* : *сивастий віл* ;

зелений: *зелената плахта*: *зеленаста плахта*:

білий : *білатий кінь* : *біластий кінь* ;

для нашого чуття мови: -*астий* скріпляє значіння творів на -*атий* щодо якості. Відтінок цей треба розуміти так: це не є, правда: *зелене, сиве, біле*, але це не є і: *зеленате, сивате, білате*, а це є: *зеленасте, сивасте, біласте*.

Як нам схопити цей відтінок? Як найти дорогосказ до того, що наївна свідомість народу в нім виражає?

Нам здається, що ми його найшли. І це ось таким шляхом. Матеріал Грінченка є: *сивастий, зеленастий, біластий, червонястий, срібнястий, зозулястий, голубастий, цеглястий, золотастий, глинястий, попелястий, перластий, біластий*.

Перевірючи, які слова із наведених мають дублети на -*атий*, ми найшли, що: *золотий* і *срібний* їх немає, та що **золотатий* або **срібнатий* прямо разять наше чуття. Це привело нас на думку, що -*астий* вказує на певну якість красок, як: блискучість, певну насиченість, яскравість відтінку названої краски; - на характеристичні прикмети металевих красок.

Ми думаємо, що формації: *золотий: золотастий; срібний: срібнястий*, мали тут семазіологічно-творчі наслідки; а це є зрештою цілком зрозумілим, якщо зважимо, яку роль грає «*золото-срібло*» із своїм блиском в народній фантазії. У однім Грінченкові ми знайшли: *срібло-злото* тягне чоловіка в болото; *золотий* стебель - *срібний* колосок; червонії черевички на ніжечки, *срібло-злотий* поясок на станок; *золотий* бильця - *срібний* колокольця; вловлять рибку: *золота* головка, а *срібний* хвостик; *срібноводий* «сь блестящими, какъ серебро, водами;» *срібнозелений*: під срібнозеленим листом ховаються птиці;» *червінець-золотець*; *золотіти* «блестѣть какъ золото;» на токах *золотіють* скирти; князі, що

золотом чертоги й *сріблами* світлиці наповняють; *золото-гривий*; *золотохвилі*, і т. д. Це все цитати з народної поезії. А ще до того символ: *золотоверхий Київ!*

А до цього всього мати треба ще на увазі, що українське південне сонце розвило в народі незвичайну чутливість щодо краси. Це особливо прийшлося нам замітити на простих українських селянах у таборах полонених у Німеччині, як вони малювали. Тому, думаємо, що якості золота - срібла були цілком певно добре схоплені та підмічені.

Їх головна характеристика є «блеск». Що це в народі було також схоплено, доказують ось такі приміри з Грінченка: Мечем своїм як *блискавкою* сяє; того рубля положив на верха, щоби *блищався*; топірці *блищались* на сонці; *блиснем* шаблями, як сонце в хмарі; *блисне* булавою - море закипить; *блискавка* «серебряная монета в 10 крейцаровъ»; панна з *золотім* колоссю така, аж *блиск* од неї сяє; *блискітка*, і т. д. Всюди ми тут ясно бачимо, як головною прикметою металевих красок, - срібла, злата, - схоплюється блеск.

Ось цей блеск, а золото - срібло з осібно, асоційовані з «великим багатством». Що це одинітой сам асоціаційний комплекс, це самозрозуміле, та зрештою багато попередних примірів доказують це так само: князі-золото - срібло, червінець - золотець; і т. д. Цю думку можемо ще також підперти авторитетом Потебні¹⁾ що: «*срібло - злато*» уважає навіть «образцем» для значіння «деньги, богатство», і подає приклад: „єсть у тебе, сину, срібла - злата много, купи собі, сину, коня вороного“. Так само й в народній пісні: „мене Турчин добре знає, *сріблом-злотом* наділяє“. Тому це не простий припадок, що мова не найшла для словесного виразу того «блеску» нічого иньшого, як форманс - *астий*, бо він своїм значінням: «многочисленна-багата засібність» до цього найліпше надається. Ми цілком переконані, що - *астий* заасоціювалось у народній мови з «блеском», та що:

¹⁾ А.А.Потебня: Изъ записокъ по русской грамматикѣ, III. Харьковъ 1899. ст. 532.

золотастий, срібнястий власне його висловляють супроти: *золотий, срібний*, які вказують на матерію. Таким чином, думаємо, що ми зробили правдоподібним, чому і як форманс -*астий* був ужитий в формаціях: *золотастий; срібнястий*.

Які є дальші якості золота окрім блиску? Ось цей металъ являється окові то з *червоною* нюансою, то зі *зеленою*, то знову як *чистий блиск* (зрівняй нім. grünes Gold, rotes Gold, glitzerndes, schimmerndes, leuchtendes Gold). Отже: *зеленастий, червонастий, цеглястий*, та *перластий* є словесним виразом такої аналізи прикмет золота, а що вони з його «блиском» звязані в цілість, належать отже до одного й того самого комплексу, то форманс -*астий* в цих формаціях цілком зрозумілим. Знову для порівняння з Грінченка: Сонечко за гору пада, *блищить* вода *червоною*; *червонозолотий*; сонце хвилю *червонить*; одлиск *червонастий* майнув по білих стінах (отже це душе характеристичне: одлиск!); *перласті* зуби (отже: матовий блиск жемчуга!).

Лишилися нам таким чином до пояснення ще: *зоулястий, голубастий, сивастий, біластий, попелястий, та глинястий*. Пригляньмося до їх властивого значіння: всі вони є відтінками сивої краски. Що є сивим? Срібло! Порівняймо ще нім. silbergrau і побачимо звязь. І тут отже форманс -*астий* оправданий згідно з нашими міркуваннями щодо його функції.

Але зробім ще й експеримент з другими красками, що до цієї групи не належать: *чорний, темний, рудий, синій*; чи **темнастий, *чорнастий, *рудастий, *синястий* можливі для нашого чуття? Ні. Тому значіння формансу -*астий, -ястий* треба звузити та скваліфікувати відповідно до наших міркувань.

Ф. - *ito* - .

Ці прикметники своїм значінням цілком подібні до попередних. У своїй первісній формі -*итий* цей форманс в укр. мові дуже рідкий. Хіба:

імя : іменитий.

Зате в розширенню (на старих у - пнях) : - *овитий* він дуже продуктивний. Він творить:

I. від іменників прикметники зі значінням:

а) засібний чимось, > у великій мірі. На приклад:

червак : *черваковитий оріх*, (wurmige Nuss);
жир : *жировита свиня*, (fettes Schwein);
дощ : *дощовита осінь*, (regenreicher Herbst);
гріш : *грошовитий пан*, (reicher Herr);

б) якщо засібність логічно неможлива, > подібність:

швайка: *швайковита палка*, (spitzförmiger Stock).

II. Цей форманс найбільш продуктивний творами від дієслів і тоді так утворені прикметники мають значіння, що придаткований іменник засібний певною діяльністю в інтензивній мірі, > він має до неї нахил, нахил; > він її добре, гарно, пильно сповняє. На приклад:

хорувати : *хоровите дитя*, (oft kränkeldes Kind);
шуткувати : *шутковита дівка*, (ein Mädchen, das zu scherzen liebt);
пильнувати : *пильновитий чабан*, (fleissig aufpassender Hirt);
газдувати : *газдовита дівка*, (Mädchen, die gut wirtschaftet);
тямити : *тямовитий хлопець*, (schnell auffassender Junge).

Ф. - *isto* - .

I цей форманс належить до попередних, а цим самим до групи наростків засібності. Він творить:

I. від іменників, а) прикметники зі значінням: засібний в багатій мірі, у великому числі. При цьому треба звернути увагу, що основні значіння прикметників є здебільша збірні (Collectiva), а значіння придаткованих іменників також широкі, гатункові. Це разом викликає те підчеркнення: багатства, великості засібності. Як приклади занотуємо:

<i>рінь</i>	: <i>ріниста ріка,</i>	(schotterreicher Fluss);
<i>скелі</i>	: <i>скелисті гори,</i>	(felsenreiches Gebirge);
<i>комафі</i>	: <i>комафисте болото,</i>	(mückenreiches Moor);
<i>вовна</i>	: <i>вовнистий баран,</i>	(wollreiches Schaff);
<i>берег</i>	: <i>бережисте озеро,</i>	(See mit hohen, grossen Ufern);
<i>борозна</i>	: <i>борознистий плуг,</i>	(Pflug der grosse Furchen macht);

б) якщо немає логічної можливості, щоби дана річ могла бути засібною в другу, то розвивається значіння > подібності:

<i>діжка</i>	: <i>діжиста макітра,</i>	(trogförmige Reibschüssel);
<i>струна</i>	: <i>струниста нитка,</i>	(saitenartiger Faden);
<i>крапля</i>	: <i>краплиста роса,</i>	(tropfenartiger Tau);
<i>батіг</i>	: <i>батожиста фасоля,</i>	(Fisole, die sich wie eine Peitsche schlingt);

в) і тут при відповідних умовах буває значіння: якого роду, ґатунку:

<i>пара</i>	: <i>паристі воли,</i>	(gepaarte Ochsen);
<i>вапно</i>	: <i>вапниста земля,</i>	(Kalkerde).

II. Рідко цей форманс творить прикметники від дієслівних пнів. Значіння їх тоді, якщо придатковані іменники означають особи: > ітеративний наклін, охоту, до тієї діяльності, що означає пень:

<i>задирати</i>	: <i>задириста баба,</i>	(zanksüchtige Alte);
<i>загонити</i>	: <i>загонистий козак,</i>	(Kosak, der sich leicht Händel sucht);
<i>учепити</i>	: <i>учепистий хлопець,</i>	(Junge, der sich anschliessen liebt);

при іменниках - річах: > нахил, здатність до тієї діяльності:

<i>яфрити</i>	: <i>яфристє тіло,</i>	(leicht eiternder Körper);
<i>покотити</i>	: <i>покотиста дорога,</i>	(leicht abfallender Weg);
<i>запалити</i>	: <i>запалиста промова,</i>	(zündende Rede);

розуміється, основа цих значінь є: подібність.

III. Від прикметників цей форманс творить нові прикметники з дуже цікавими відтінками. А саме: а) під впливом попередніх груп і сильно вираженого в них багатства, множинності, великості, - форманс - *истий* скріплює, на нашу думку, основні значіння прикметників. За приклади виберемо:

- рясний* : *ряснисті снопи*, (ährenreiche Garben);
розлогий: *розложисті роги*, (stark ausladende Hörner);
дрібний : *дрібнисте зерно*, (ganz kleine Körner);
скосий : *скосиста гора*, (steil herabfallender Berg).

Звертаємо увагу, що придатковані іменники здебільша колективного значіння.

б). Але при красках - *истий* є паралелею до -*астий*. Матеріал формацій дуже поучний та сильно підкріплює наші попередні міркування:

- золотий* : *золотистий*;
срібний : *срібнистий*;
искра : *искристий*;
понурий : *понуристий*;

перше, бачимо знову тут зв'язь між: *золотий* а *срібний*, а друге, та зв'язь є цілком певно на основі спільної якості: блиску. Цю думку підпірає цілком також: *искристий*: *искриста роса*, (funkelnder Tau). Далі ще у Грінченка: по *блискучій*, *яскравій* росі від них лягає тінь; сонце *искрило* світом; сонце обсилає своїм *искристим* світом (при чому треба мати на увазі епітетон сонця: «золоте»). Ці приміри цілком переконуюче показують характер формансу - *истий* та причину його функції в прикметникові: *искристий*. Між останнім приміром а попередніми є також повна зв'язь; зрівняй у Грінченка: *искряні* очі. Між оком а блиском¹⁾ є певна асоціаційна зв'язь взагалі: *блиснути* оком, очі *блещать*, а «*понуристий*» уживається найчастіше для кваліфікації

¹⁾ Порівняй: Berneker E. W. B. *blǝskē*, *blǝsna*, *blǝsnaŋi*:- іх споріднені слова є: „mhd. blichen“ „glänzen, erröten“ - „блестіти, червоніти“; lit. *blýszkiu*, *blyszkėti*, „funkeln“ - „искритися“; *φλέγω* „flammen“ - „палати“; mhd. *blick* „Glanz, Blitz, Blick“ - „блеск, блискавка, погляд“; це нам також пояснює: *запалистий* - *загонистий* - *задиристий* - *учепистий*!

погляду, зору, або настрою душі, якої дзеркалом знов є тільки око людське.

У цю групу належить ще прикметник утворений як: *искристий* від іменника: *огонь*: *огнистий*. Його значіння також цілком погоджується із попередніми. Порівняй у Грінченка: Сонце як раз сідало; червоне *огнисте* коло його так і *искрило* світом.

Таким чином -*астий*, -*истий* є при певних родах красок та других прикметниках спеціальним формансом для характеристики блискучої закраски значінь. Для вияснення генези цих формансів і їх значіння, та для підпертя наших міркувань звертаємо ще увагу на думку Г. Ілінського¹⁾ щодо функції формансу *ēs/ōs* в праслов'янській мові.

Зате формації:

барва: *барвисті маки*, (bunte Mohnblumen);

цвіт: *цвітисте зілля*, (bunte Blüten);

сюди не належать. Вони мають в основі значіння: колективності-многочисленності та є підпорядковані групі I. а. цього формансу.

Ф. (-*ко*-), -*ько*-, -*ько*-.

Ці форманси творять ось такі групи прикметників:

I. від іменників зі значінням:

а) засібний прикметою, вираженою в основнім слові:

боязн: *боязке дитя*, (furchtsames Kind);

вада: *вадка людина*, (streitsüchtiger Mensch);

смола: *смолке поліно*, (harziger Holzseheit);

зір: *зірке дитя*, (gut sehendes Kind);

б) якщо немає логічної можливості для взаїмовідносин засібності: > подібність:

вюн: *вюнке дитя*, (Kind wie ein Aal gelenkig);

пух: *пухка булка*, (flaumartige Semmel);

в) в певних випадках замічаємо і тут перехід до: якого роду, ґатунку:

¹⁾ Г. Ильинский: Об одной аномалии в образовании сравнительной степени в праславянском языке. Prace lingwistyczne ofiarowane J. Baudouinowi de Courtenay. Kraków 1921.

горе : *гірки груши*, (bittere Birnen);
солод : *солодкий мід*, (süßer Honig).

II. Від дієслівних пнів із значінням:

а) засібність даною прикметою, > нахил, охота до неї, здатність до її виконання:

палити : *палкі дрова*, (gut brennendes Holz);
ліпити : *ліпке тісто*, (gut klebender Teig);
чарувати : *чарівкі брови*, (bezaubernde Brauen);
вертати : *вертка дівка*, (sich immer herumdrehendes Mädel);
шуміти : *шумке дерево*, (stark säuselnder Baum);
говорити : *говірки люди*, (gern redende Leute);
хватати : *хватка дівка*, (behendes Mädel);
синати : *синкий пісок*, (gut fliessender Streusand).

Формації від дієслівних пнів є при цьому формансові в повній перевазі і надають йому загальний відтінок певної активності. Тому цілком зрозуміле, що він уживається навіть при деяких дієприкметниках, для скріплення діяльного значіння:

вити : *виткий хміль*, (gut schlingender Hopfen);
гнути : *гнуčka тополя*, (gut biegsame Pappel);

б) і тут замічаємо перехід до: якого роду, ґатунку:

різати : *різкий вітер*, (scharfer Wind);
икулити : *икулький біль*, (bohrender Schmerz);

ми при висловленню тих прикметників властиво ніколи не маємо свідомости їх звязку з дієсловами, бо вони поробились вже назвами спеціального роду почувань.

III. Від прикметникових пнів форманси засібности дають завше значіння: > менший ступінь. Так і тут. Але в душі рідких випадках:

слабий : *слабкий чоловік*, (kränklicher Mensch);

твердий : *твердкий горіх*, (ziemlich harte Nuss);

але й тут замічаємо вплив більшости дієслівних формацій цього формансу. Так *слабкий* можна розуміти також: «нахил до слабування»; а при: *живий* : *живкий*, «нахил до живости», цей вплив цілком ясний.

А тепер приходимо до тієї великої групи поширених формансів, що їх сплодили в укр. мові форманси - *ько* -, - *ько* -. Це є: - *ечкий*; (- *ючий*, - *ічий*, - *юцький*, - *іцький*, - *оцький*); - *іський*, (- *юський*); - *ісічий*, (- *юсічий*); - *онький*,

-енький, -есенький, -ісінський, (-юсінський). Всі вони є дуже продуктивні в укр. мові та своїм значінням для граматики дуже цікаві з боку дескриптивного й генетичного.

Дескрипція, опис їх значіння в укр. граматиці ще й тепер колихається. Степан Смаль Стоцький-Гартнер¹⁾ учать, що вони означають „здрібнілі та песливі прикмети“. В їх науковій граматиці²⁾ є ті наростки скфаліфіковані: „verkleinernde Suffixe und Koseformen“, які служать „для поменшення прикметникового поняття“. Сімович³⁾ так само каже: „здрібнілі й песливі наростки“; Тимченко⁴⁾: „здрібнілі прикметники“. Синявський⁵⁾ говорить про „чрезвычайно распространенные уменьшительно-ласкательные суффиксы“, далі про -есенький: „для обозначения большей степени ласкательности, нежели при -енький“; щойно про -ісінський „показывает на самую высшую степень основного значения прилагательного“. Так само він учить і в своїй укр. праці⁶⁾: „-енький для песливих і здрібнілих форм“; „-есенький для більшого ступня песливости“; „-ісінський вказує на найвищий (без порівняння) ступінь основного значіння прикметника“. О. Курило⁷⁾ учить „-енький має не тільки здрібніле значіння, а часом і відповідає тому значінню, що його має прислівник *досить*: довгенький: досить довгий“; про -ісінський: „наросток -ісінський вказує на найвищу міру прикмети в даному прикмет-

¹⁾ Степан Смаль-Стоцький-Гартнер: Граматика руської мови. Львів. 1914. ст. 40.

²⁾ Stephan v. Smal Stockyj - Theodor Gartner: Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache, Wien 1913. ст. 141.

³⁾ Др. Василь Сімович: Граматика Української Мови. Київ-Ляйпціг. 1922, ст. 118.

⁴⁾ Е. Тимченко: Українська Граматика. Київ. 1917, 1918. ст. 59.

⁵⁾ О. Синявський: Українській язык, (з виданне) 1924 ст. 55,59.

⁶⁾ О. Синявський: Порадник Української Мови. Берлін-Харків. 1922, ст. 94, 96

⁷⁾ О. Курило: Уваги до сучасної української літературної мови. Київ. 1925, ст. 129.

никові". Отже властиво Курило займає то саме становище, що Синявський.

Ми бачимо що, загально сказавши, всі граматики є того погляду, що функція цієї групи формансів є: здрібнювання та пєсливїсть. Тільки Синявський - Курило виділяють із цієї групи форманс - *ісінський*, і спеціалізують його для найвищого ступня, а Курило вианалізувала ще відтінок «*досить*» при форм. - *єнький*. Це є теперішній стан дескрипції. Пояснення гєнези не має у вище названих працях.

Приступаємо тепер до перегляду поодиноких груп цієї формантичної сімї, при чому обговоримо і менше продуктивні її члени. Ми зясуємо, після нашого чуття, поодинокі значіння та провіримо, чи спізнєні дескрипції відповідають дійсности.

Ф. - *-єчий* (- *ько* - + - *ько* -).

Насамперед пригляньмося прикладам:

дрібонський: *дрібонєчий* дощ, (ein sehr feiner Regen);
маленький: *малєнєчє* дитя, (ein sehr kleines Kind);
недалєкий: *недалєчий* шлях, (ein sehr naher Weg);
цїлий: *цїлєчка* нїч, (vollkommen die ganze Nacht);
у всіх цих прикметникових значіннях, як взагалі при аналізі значіння, ми ніколи не сміємо перемішувати: значіння із чуттям, функцію формансу із наочним розміром (великостю) її результату. Отже ясна річ, що *дрібонєчий*, *малєнєчий* означає: *дуже малий*, *дуже дрібний*; але цей дуже поменьшений розмір наочного результату наростання формансу не дає нам права говорити про здрібнілу функцію формансу. Та же цей дуже здрібнілий розмір прикмети є наслідком її значіння: *малий*, *дрібний*, які самі по собі є вже здрібнілі. Функція формансу є: а) щодо значіння: ось те «дуже»; той високий ступінь прикмети; отже цей форманс не творить здрібнілих прикметників, бо його значіння лежить в тім, що він збільшує, ступінює прикмету; б) щодо чуття: той характеристичний пєсливий афект. Отже значіння тих прикметників є: високий ступінь основної прикмети з сильно пєсливим відтінком.

Ці прикметники належать переважно до: дитячої мови. Ця приналежність поясняє ту пестливість а разом вказує нам і генетичну основу того ступнювання.

Те саме значіння виказують і другі, рідкі формації дитячої мови на: - *ючий*, - *ічий*, - *юцький*, - *іцький*, - *оцький*, для котрих приклади ось такі:

малий : *малючка* *ручка*;

малий : *малюцький* *пальчик*;

тонкий : *тоніцький* *волосок*;

малий : *маліцька* *головка*;

дрібний : *дрібоцькі* *зубенята*.

Ф. - *іський*, (- *юський*).

Пригляньмося до прикладів:

твердий : *твердіська* *бульба*, (vollkommen harte Kartoffel);

тихий : *тіхіська* *ніч*, (vollkommen ruhige Nacht);

жовтий : *жовтіська* *курка*, (vollkommen gelbe oder ganz gelbe Henne);

чорний : *чорніська* *плахта*, (vollkommen schwarzes oder ganz schwarzes Rockkleid);

чорний : *чорнюське око*, (tiefschwarzes Auge);

отже: цей форманс творить від прикметників нові пестливі прикметники із значінням, що дана прикмета ціхує когось або щось у своїй повноті, в найвищій мірі.

Маємо вражіння, що при красках це ступнювання може відноситись до якості (квалітету), або до цілковитості (тоталітету). Тоб-то: воно вказує на найвищий ступінь якості, або на те, що дана річ є цілком, в своїм цілیم розмірі, тією прикметою покрита. На приклад: «*біліська курка*» може означати: «дуже біла», так що притиск кладеться на білість, або: «цілковито біла», при чім притиск кладеться на те, що вся площа даної річі прикметою покрита.

І цей форманс зі своїми утворами звязаний з цілим комплексом дитячої мови, і його чуттєві компоненти викликають вище зазначені зміни в значінню новоутворених прикметників, цей відтінок: повноти, досконалості прикмети.

Ф. - ісічкий, (- юсічкий).

І цей форманс належить до згаданого комплексу дитячої мови. Але його значіння має трохи иньчий характер. Пригляньмося прикладам:

твердий : *твердісічкий горіх*, (eine ganz harte Nuss);
теплий : *теплісічке літо*, (ein sehr warmer Sommer);
тупий : *тупісічкий ніж*, (ein ganz stumpfes Messer);
тонкий : *тонісічкий волос*, (ein ganz dünnes Haar);
манюсій : *манюсічка головка*, (ein ganz kleiner Kopf);

отже всі такі прикметники мають значіння пєсливої досконалості. Але, для нашого чуття, *-ісічкий* має іще модифікуючу функцію супроти *-іський*. Але цю модифікуючу функцію трудно схопити. Наше власне почуття мови і тих осіб, на яких почуттю ми старалися цей відтінок перевірити, вагається. Це-б то (а) - *ісічкий* має супроти *іський* трохи слабший ступінь тієї пєсливої досконалості. На приклад: «*твердісічкий горіх* : *твердіський горіх*»; *твердіський* є, для нашого чуття, в тій своїй характеристичній короткості найвищий ступінь, проти якого: *твердісічкий* є дещо щодо якості ослаблене; воно значить: «цілком твердий, дуже твердий, та є ще щось твердшого; цю прикмету можна ще ступнювати». Зате: *твердіський* має в собі значіння, що ступнювання досягнуло свій найвищий вершок, свою межу, що вищого ступня далі немає. Але (б) для почуття других осіб ми знайшли власне противні значінені явища; для них *-іський* є ослаблене а *-ісічкий* являється останнім суперлятивним формансом. Порівняй ще:

тупісічкий ніж : *тупіський ніж*,
тихісічка ніч : *тихіська ніч*,
тверезісічкий ум : *тверезіський ум*.

Ф. - онький.

Також і цей форманс має своє джерело в дитячій мові, іменно: в її пєсливих діточих словах на *-онь*, *-оня*, *-оньо*. Звідсіля переніс цей форманс до своїх прикметникових формацій ту характеристичну закраску якогось пєсливого співчуття, що опирається на звукомалюванню голосівки *-о-* з палятальним *-н-*.

Та голосівка вимовляється тут у спеціальний афектований спосіб, із спеціальним інтонаційним відтінком, навіть трохи здовжено. На приклад:

дрібний : *дрібонька ніжка*, (sehr kleiner Fuss);
вузький : *вузоньке личко*, (sehr schmales Gesicht);
гладкий : *гладонька дівка*, (ein ganz fettes Mädel);
слабий : *слабоньке дитя*, (krankes, bedauernswertes Kind).

Отже: також і тут замічаємо в значінню збільшення; але разом помітний відтінок якогось співчуття, що є характеристичним для цієї групи, та відграничує її від -енький. Зрівняй ще:

слабеньке дитя : *слабоньке дитя*,
вузеньке личко : *вузоньке личко*.

Ф. -енький.

Ми дали в нашій праці відмінне від Vondrák-a¹⁾ пояснення. Vondrák виводить цей форманс із двох самітних щодо своєї формації -ено - прикметників:

студений : *студенький*;
зелений : *зеленький*;

та вимагає й для: *молоденький* відповідного: **molodeno* - і т. д.

Цих прикладів, де ми первісний -ено- форманс констатувати можемо, є тільки два, при чому вже коло *зеленький* ми мусимо поставити питайник, бо в народі є живим тільки: *зеленький*. Але так само і *студенький*, хочай для нашого чуття можливе, в народі заступлене формою: *студененький*. У Грінченка обох перше цитованих форм немає, так що ті одинокі приклади, де би Vondrák ще міг продемонструвати повстання цього формансу: -ено-+-ько-> укр. -енький, є проти його пояснення. Власне ті форми, де він шукає підстави для абстракції -енький: **студенький*, **зеленький* виступають в укр. мові з готовою абстракцією: -енький: *зеленький*, *студененький*. Отже вони цими підставами бути не могли.

¹⁾ Dr. Wenzel Vondrák: Vergleichende Slawische Grammatik, Göttingen 1924. I. т. ст. 548.

А це тим більше, що маємо в укр. мові цілий ряд слів щоденної мови, на котрих ми можемо наочно прослідити повстання формансу -*енький*. Ми предкладаємо ось ту групу іменників формованих формансом -*ень*:

бистрий : *бистрінь* : *бистренький*;
дужий : *дужинь* : *дуженький*;
дешевий : *дешевинь* : *дешевенький*;
великий : *величинь* : *величенький*;
глибокий : *глибочинь* : *глибоченький*;
далекий : *далечинь* : *далеченький*;
плоский : *плоскинь* : *плоскенький*.

Ми думаємо, що ці приклади переконуючо доказують, що форманс -*енький* може тільки тут мати свій початок. Але це справу вияснює тільки щодо звукової сторони формансу, а семасіологічне питання тим ще не вияснене.

Тут раді би ми вияснити, як це могло статися, що форманс -*енький* в укр. мові набрався того характеристичного значіння, яке він має.

Мусимо перш усього звернути увагу на те, що всі ці іменники на (-*ень*) > -*инь*, (-*ені*), > -*іні*; є т. зв. Abstracta від прикметникових пнів. Отже, уявляють собою ті прикмети в своїй повноті, досконалості. (Зрівняй до значіння Abstract-ів «*добрий*: *добрість*»; «*чесний*: *чесність*»). І тепер, якщо ми творимо -*k*- формансом нові прикметники від цих Abstract-ів, і то прикметники засібності (гляди Ф. (-*ко-*), -*ько-*, -*ько-*), то, розуміється, це значіння Abstract-ів переноситься на нові прикметники. На приклад: *глибоченький* є «дуже глибокий»; (це *глибоченький* яр!); *дешевенький* є «дуже дешевий», (дешевенька пшениця); *далеченький* є «дуже далекий» (це *далеченька* дорога!) і т. д. На кождий спосіб: *далеченький* є дальший, як *далекий*; *дешевенький* є дешевший, як *дешевий*; *глибоченький* є глибший, як *глибокий*. Те супротивиставлення з основними прикметниками також спричинилося до того, що їх значіння здіференціювалось так, що нові прикметники на -*енький* дістали якусь збільшену характеристику для якостей.

Ось із тих прикладів мова заабстрагувала форманс -*енький* як самостійний творчий елемент для прикметникового словотвору, і то зі значінням збільшеної якості.

Де мова потребує найбільш характеристичних формансів для зазначення різниць якості? Це буває в народній мові головню при (а) прикметах красок та (б) при душевних і тілесних почуваннях.

І це є цілком природно, що мова ужила для цієї цілі -*енький*. А то на нашу думку ось із таких причин: (1) між названими групами прикметників а іменниками-Abstract-ами, від яких -*енький* заабстраговано, є тільки граматична різниця щодо форми, але повна спільність щодо значіння. Психологічно Abstracta є прикметниками, що тільки мають зверхню форму іменників¹⁾. Тому абстракція та перехід формансу -*енький* до прикметникового словотвору взагалі, а до названих груп прикметників зосібна, річ цілком зрозуміла, а навіть конечна. (2) Це сталося також із тієї причини, що -*енький* своїм звукомальовничим змістом до диференціяції якості дуже надається.

(Але рівночасно мусимо замітити, що свою теперішню властиву чуттєву компоненту форманс -*енький* одержав, на нашу думку, щойно по наросткованню на прикметниках красок та душевних почувань).

Ці наші міркування з чисто психологічної сторони вже вповні теоритично уґрунтовані, але ми їх взяли з аналізу словотворчої області формансу-*енький*. Висліди такої аналізу примушують нас також до тих самих думок. Тому хочемо ближче приглянутися до всіх ділянок формацій форманса-*енький*. Ми впорядкуємо для цієї цілі всі прикметникові пні, від яких утворені прикметники на -*енький*, у групи на основі елементарних психологічних понять. Цілком загально; щоби

¹⁾ Зрівняй: A. Noreen: Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache, übersetzt von Hans Pollak, Halle 1923. ст. 369. Там подана дальша література.

W. Wundt: Logik (3. Auflage) I. ст. 118.

дістати перегляд тільки на ціле поле творби. Отже встановляємо групи прикметників із значінням: (1) краса, (2) душевні і тілесні почуття, (3) иньчі прикмети.

Ось тут цей перегляд:

(1) Кра̑ски.	(2) Почуття	(3) Иньчі	прикмети.
душевні.	тілесні.		
білий	веселий	смачний	бідний
голубий	вірний	теплий	глухий
зелений	любий	солодкий	голий
золотий	чужий	спілий	кривий
рудий	милий	стиглий	скупоий
румянний	красний	мокрий	сліпоий
рябий	рідний	сирий	худий
світлий	палкий	ситий	сухий
сивий	сердешний	живий	дрібний
сизий	смілий		короткий
сірий	цікавий		низький
темний	сму́тний		щербатий
хмарний	сумний		вузький
чорний	молодий		твердий
ясний	старий		тонкий
срібний	тихий		
жовтий	смирний		
червоний			
синій			
бурий			
мурий			

Розуміється, форманс- *енький* є живим, тому ці приміри не вичерпують весь його обсяг творби. Та які би приміри ще не понаходити і не творити, то вони цього загального образу не змінять: краски дають найбільший процент формацій, потім приходять почуття вищі та тілесні, що їх можна разом злучати в одну групу, а далі на кінці група иньчих прикмет, група найменьша.

Отже наші попередні, чисто теоритичні міркування фактами цієї аналізи вповні оправдані. Прикметники-краски та почуття потребували модифікатора-форманса і через психологічну спільність із Abstract-ами на-*ень* заабстрагували до цього характеристичний їх звукомальовничий форманс-*енький*.

(1) Таким чином ми зробили правдоподібними причини та шлях абстракції цього формансу, а тепер проаналізуємо: значіння цих груп. Насамперед пригляньмося до красок:

білий : *біленька курка*, (sehr weisse, ganz weisse Henne);

сірий : *сіренький голуб*, (sehr graue, ganz graue Taube);

темний: *темненька нічка*, (sehr dunkle Nacht);

ясний : *ясненький місяць*, (sehr heller Mond);

отже цей рід прикметників ми в ніякому разі не можемо кваліфікувати: здрібнілими, демінутивними, бо вони, на нашу думку, такого значіння не мають. Їх значіння є: ступнювання прикмети або її поширення на цілість із афектом песливої ширости, ласкавости. На нашу думку: *біленька курка*, *сіренький голуб* є «дуже біла або цілковито біла курка», «дуже сивий або цілковито сивий голуб». На кождий спосіб якість (квалітет) або цілковитість (тоталітет) є ступінь в гору змодифікований.

Ця збільшена якість може бути наслідком попередньої функції - *енький* у своїх Abstract-ів. Але тут ще мусимо приглянутись до чуттєвого відтінку песливої ширости та ласкавости цього формансу та пояснити його. Генеза всіх цих характеристичних компонентів є ті краски, від яких цим формансом більшість його формацій утворена.

Для зрозуміння цього треба нам ще сказати, що краски творять між всіми прикметниками цілком спеціальну психологічну групу. А саме ми мусимо при цих прикметах відріжнати: (1) зміст прикмети, (2) наш осуд: її кваліфікацію, (3) ті почуття, які ті прикмети у нашій душі викликають¹⁾. Тут маємо отже

¹⁾ А. Marty: Die Frage nach der geschichtlichen Entwicklung des Farbensinnes. Wien 1879.

діло із паралелею до нашого музикального змісту. Музикальна і немусикальна людина мають рівні змісти звуково-прикметникові, але різні кваліфікації та різні наслідки - почуття в своїх душах. Тому то знаходимо в народній мові, що назви красок, їх кваліфікація, дуже колихається, бо вона вимагає глибокого острого думання. Мова народу не є мова науки з її технічними острыми дефініціями, основаними на острих логічних судах; її вистарчає приблизність при кваліфікації. Тому мова народня при прикметниках-красках любить уживати всякого рода модифікуючих формансів, щоби собі улегчити ті кваліфікації. Але з другого боку вона так само потребує тих формансів для вислову всіх тих ріжнородних почувань, що їх краски в душі будять-викликають. І це є головне при красках: ті ріжнородні почування душевні, які вони викликають.

Але чи справді простий нарід має такі почування? Чи ми в праві покликуватися на них в тім випадкові при наших семазіологічних поясненнях? Безумовно. Бо доказом цього є вся несвідома народна словесна творчість. Ми мусимо мати на увазі, що людська мова є не тільки засобом висловів-порозуміння, а також висловом наших естетичних почувань. Що за багатство красок, сильних, яскравих, натрапляємо ми в народній фантазії та її творчості, яку естетичну насолоду-радість або сум-викликають барвисті образи казок! Та найліпшим доказом естетичного почуття та його звязку з красками є саме слово: *краса*. Його первісне значіння є «пестрість», отже ріжнородність красок, які викликають естетичне почуття краси; це значіння є ще в діалектичному: *крася* «райдуга». І етимологія цього слова дуже цікава для оцінки ефектів світла-краски в розвитку естетичних почувань та понять взагалі. Іменно Бернекер¹⁾ установляє для «*краса*» основне значіння «*Glut, Glanz, Feuerglanz*», «*жар, блеск*,

¹⁾ E. Berneker: Slawisches Etymologisches Wörterbuch I. B.

огневий блиск»; із цього розвилось потім (а) укр. *красний* і (б) моск. *красный* «червоний»; а споріднене це слово із «*кресати*» (огонь)! Куди такі первісні естетичні почуття можуть розвинутиися, вказує ще значіння красок при прапорах (зрівняй значіння червоного прапору).

Ось ті естетичні почування при красках, які мають в основі радісні, прихильні чуття симпатії до даних прикмет, викликали і звязали з формансом - *енький* ті афекти пеливої ширости та ласкавости. Це їх генеза

Ще раз бажаємо зясувати наші думки. Коли хтось. каже: *біленька курка, чорненькі очі*, то значіння прикметників є: «гарна-біла курка; гарні-чорні очі». Причина краси красок, є високі ступні їх якости. Тільки тут ті естетичні почуття можуть повстати. Отже їх основою є властиво: «дуже біла курка гарна, дуже чорні очі гарні», > «біленька курка, чорненькі очі». Ці естетичні суди вміщують у собі той комплекс симпатії до річи-особи, а властиво тільки до поодиноких її прикмет, і він заасоціював із формансом - *енький* ті чуттєві компоненти, які ми вище описали.

(2) Тепер пригляньмося до другої групи. І прикметники цієї групи мають то саме значіння, що попередна. На приклад:

теплий : *тепленький вітер*, (sehr warmer Wind);
смачний : *смаченька грушка*, (sehr schmackhafte Birne),
веселий : *веселеньке дівча*, (sehr lustiges Mädchen);
смирний : *смирненка баба*, (sehr ruhige Alte);

отже й тут: - *енький* ступню є прикмету з афектом пеливої ширости, ласкавости.

Виринає питання з яких причин - *енький* поширив свою творбу і на цю групу? Це не було випадком, а має глибокі психологічні причини. Причина лежить в тому, що різні змислові явища викликають в людській душі однакові настрої. Таким чином між поодинокими змисловими групами розвита певна спільність. На приклад говориться про: *чорний сум, холодний привіт, остре слово* «лайка»; нім. bitterböse і т. д. Отже, тому це цілком зрозуміло, що форманс - *енький* розвив свою

творбу на цю групу, тим більше, що його характеристичні чуттєві компоненти симпатії, викликані красками, цілком совпадають із загальним прикметниковим значінням цієї групи (почуття) та його чуттєвими компонентами симпатії, викликаними другими обставинами. Зрівняй значіння: *милий, вірний, любий, красний, рідний, сердешний, веселий, смілий* і т. д.

Таким чином ми тут маємо діло властиво з одним великим комплексом чуттєвого життя, яке проявляє себе, загально сказавши, на двох різних полях та для свого словесного виразу асоціювалось із формансом *-енький*. Розуміється, ця друга група скріплює незвичайно чуттєвий характер формансу. Так що його первісна значінева функція може подекуди бліднути і тільки чуттєва функція домінувати. Особливо буває це в мові жінок. Вони мають взагалі нахил до творення чуттєвих форм, бо жінки живуть більше почуттями та беруть активну участь у дитячій мові. Тому вони все переборщують, перебільшують. Німка не може обійтись для характеристики своїх почувань без «*furchtbar, himmlisch, entzückend, riesig*»; Францужанка без «*rudement (joli), affreusement (délicieux)*»; Англійка без свого: «*awfully pretty, terribly nice*»¹⁾, Чешка без: *baječně*, а Українка вже також «страшно закохана», але більшість своїх почувань вона передає головно формансами із групи *-енький* та його ріжнородними поширеннями. Тому отже цілком зрозумілі такі формації, як на приклад:

<i>рідний</i>	: <i>рідненька мати</i> ;
<i>милий</i>	: <i>миленьке дівча</i> ;
<i>вірний</i>	: <i>вірненьке серце</i> ;
<i>сердешний</i>	: <i>сердешненька душа</i> .

Ось ця повна перевага чуттєвого елементу, цей комплекс: широти, ласкавости, відданости буде нам zarazом поясненням для останньої групи прикметників утворених формансом *-енький*.

¹⁾ Otto Jespersen: The Language, London 1921. ст. 237.
Havelock Ellis: Man and Women, 1904 London. ст. 180.

(3) Для повного зрозуміння цього пояснення треба нам ще вказати на одно психологічне явище, яке лежить у основі. Після Freud-a¹⁾ вже 4-5 літня дитина починає перебірати від своїх родичів та виховників певний етичний та моральний світогляд, на підставі якого з часом витворюється в людській душі те, що Freud зве цензурою. Але ще навіть і перед тим дитина робить той досвід, що непогамоване виявлювання чуття на зверх доводить не до досягнення цілі, а до конфліктів з оточенням, наслідки яких відчуються звичайно неприємно на власній шкірі. Через те вже навіть дитина при звичається обмежувати, гамувати інтензивність виявлювання своїх афектів так, щоби ті конфлікти обминути.

І доросла людина, так само, зі своїм розвитком та досвідом чим раз більше звикає, всі свої афекти перед виладованням словом чи ділом пропускати крізь сито цензури, де витворюється для них певний гамулець. Таким чином від першого випадку, де дитина привчиться з огляду на оточення стишити свій голос, веде прямий шлях до великої групи семазіологічних явищ, що її зовемо евфемізм.

В залежності під загальних культурних умов і висліди евфемізму бувають різні. Сюди треба причислити цензурні заборони всяких забобонів, демонічних вірувань, які довели до того, що деякі слова позатрачувались. Ось на приклад: стара індоєвропейська назва медведя (зрівний лат. *ursus*) до Словянщини не дійшла, а ми вже маємо: *медвідь* «медоїд». Але і цю назву наші Гуцули тепер обминають і кажуть: «*вуйко*». Або: «*чорт*», і «*дітько*», і «*антипко*», і «*нечистий*»; «*гадина*» та «*поганка*». Таким чином витворюється цілий ряд нових виразів для опису певних понять релігійних, сексуальних і иньчих, первісні назви яких цензура придушує.

¹⁾ Sigmund Freud: Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, Psychoanalytischer Verlag.

Також придушує або модифікує цензура певні вирази, що своїм змістом могли би у другій особі збудити якісь нерадісні, прикрі почування, що могли би когось уразити або обидити. Отже, як це кажеється, такт заборонює назвати річ по імені, а вимагає з огляду на особу, до якої говориться або про яку говориться, спеціального добору слів та певної ласкавої закраски співчуття, ширости при цих словах. Одним словом: душі.

В українській мові ужито для цієї цілі чуттєвих компонентів формансу - *енький*, і тим досягнено, що задля цензурного наміру поменшення самої прикмети чуттєвою закраскою, сама прикмета справді дістає те значіння, яке Курило зазначила, іменно: «досить», або, ліпше сказавши, «трохи». На приклад:

<i>глухий</i>	: <i>глухенький син</i> ,	(etwas tauber Sohn);
<i>кривий</i>	: <i>кривеньке дівча</i> ,	(etwas hinkendes Mädel);
<i>сухий</i>	: <i>сухеньке личко</i> ,	(etwas hageres Gesicht);
<i>короткий</i>	: <i>коротенька ніжка</i> ,	(etwas kurzes Bein).

Всюди треба взяти на увагу цілу ситуацію для зрозуміння цього відтінку значіння. На приклад: до батька, що його син кривий, отже долею скривджений, такт народньої мови вимагає, при розмові про цю прикмету такої кваліфікації тієї прикмети, що співчуває тому нещастю, що ласкавостю зменьшає її. Отже: - ваш син кривенький собі! - значить властиво: «ох, лишенько, ваш син кривий, та це дрібничка, він лише трохи кривий». Цензура вимагає недобачати ступня прикмети, ласкавостю - зменьшувати її, а тим гоїти рани самолюбія відповідних осіб. Тому нарід каже про дитя: *глухеньке, сліпеньке, худеньке, дурненьке, дрібненьке* і т.д. Такт народньої мови дає зрозуміти, що за ці негати́вні прикмети їх власники невідповідальні, не повинні, тому говорить про них як про елементарне нещастя з ширим співчуттям, із наміром їх поменьшування. Так само, коли йде мова про негати́вні прикмети людей, яких повинні ми поважати, яких народна традиція шанує. Тому нарід каже:

скупенький батько, (etwas geiziger Vater);
п'янька мати, (etwas betrunkene Mutter);
дуренький дід, (etwas dummer Grossvater);

такою ласкавістю - применшенням бажає нарід прикрити, ослабити ті прикмети, щоби вони їх поваги не нарушували.

Це евфемістичне зменшення підкріпилося певно тими часто вживаними формаціями, в яких первісне збільшення якості викликає фактичне зменшення об'єму - міри. На приклад:

малий : *маленький стіл*, (sehr kleiner Tisch);
вузький : *вузьенький ніж*, (sehr schmales Messer);
тонкий : *тоненька нитка*, (sehr dünner Faden);
низький : *низенька хата*, (sehr niedriges Haus).

В українській літературній і народній мові натрапляємо це евфемістично поменшене значіння з його характеристичними чуттєвими компонентами часто. Це пояснюється не тільки впливом жіноцтва, зв'язком із дитячою мовою, евфемізмом, але також потребами стилю, які впливають із даних обставин. Через те треба нам ще тут мати на увазі, що в політичній, настроєвій, обрядовій чи навіть буденній мові ми часто натрапляємо формації з-*енький*, які свідомо вжиті для викликання сприятливих почувань у тих, до котрих говориться. Через почуття легше дістатися до душі людини, ніж через холодний розум. А всі ті наші засоби для виладовання наших афектів, в тім випадкові формації на - *енький*, мають ту силу будити в наших слухачах зрозуміння - співчуття для наших почувань, споювати їх з нами в одну громаду думок і чуття. Тому всі ці засоби є головною зброєю сугестії бесідника: жебрака, купця, агітатора, політика, священника і т. д.

Осібний відділ треба би тут присвятити письменникові. Цей уживає свідомо таких форм з естетичними намірами, щоби викликати в своїх читачах гарні почуття та образи. Свідоме уживання цих засобів для певних цілей викликало, на нашу думку, певне обезцінення - *енький*. Бо слова так само зуживаються,

стираються, як монети. Це була і причина новотворів - *есенький*, - *ісінський*, що являються скріпленнями його значіння.

Ф. - *есенький*.

Цей форманс є поширенням формансу - *енький* для осягнення вишого ступня. Внутрішні причини цього поширення були: (а) обезцінення - *енький*, (б) нахил до розтягнення форми для ліпшої характеристики чуття (*Streckform*), (в) нахил до дальшої диференціації чуття та значіння.

Причина сполуки - *енький* із - *es* - є спільність чуттєвого комплексу і функції при красках. Бо цей форманс дитячої мови, уживаний жінками - няньками для наслідування характеристичного - *сь* - малих дітей, має то саме поле, що - *енький*: більшість це формації - *краски*, а потім декілька почувань. Тільки компоненти чуттєві при - *eso* > - *ісій* багацько ласкавійші, багацько більше інтензивні. На приклад:

сивий : *сивісій* : (*сивенький*);
чорний : *чорнісій* : (*чорненький*);
рябий : *рябісій* : (*рябенький*);
теплій : *теплісій* : (*тепленький*).

Через те є цілком зрозумілим, що як наступили злиття та абстракція - *eso* - + - *енький* > - *есенький* при таких формаціях як:

сивесенький;
чорнесенький;
рябесенький;
теплесенький;

то той новий форманс: - *есенький* набрався від формацій - *eso* > - *ісій* ступня] більшої ласкавості, песливості, інтензивності. А наслідком цього є відтінок збільшення ступня якості значіння або його цілковитості.

Поле творби є те саме, що при - *енький*, отже передовсім: *краски* та *почуття*. Розуміється, і ті самі групи значіння формацій є при - *есенький*, які ми виказами та ге-

нетично пояснили при -енький. Ми представимо ті групи прикладами:

зелений : зеленесенька трава, (ein sehr grünes Grass);
видний : виднесенька ніч, (eine sehr helle Nacht);
золотий : золотесеньке жито, (ein goldgelbes Korn);
рябий : рябесенька курка, (sehr oder ganz bunt gesprenkelte Henne);
радий : радесенька мати, (die sehr erfreute Mutter);
спокійний : спокійнесенька ріка, (ein sehr ruhiger Fluss);
ситий : ситесенький борщ (ein sehr fetter Barschtsch);
чистий : чистесенький рушник, (ein sehr oder ganz reines Handtuch).

І тут ми маємо групу, де, під жіночим впливом, чуттєві елементи цілковито мають верх:

вірний : вірнесенька мати;
любий : любесенька доня;
радий : радесенький батько;
бідний : біднесенька сирота;

а також і цензурну групу:

скупий : скупесенька баба;
лихий : лихесенький дід;
глухий : глухесенький дід;
сліпий : сліпесенький синок;

тільки тут значіння негативної прикмети остається в повнім суперлятивнім ступні. На приклад: «глухенький дід» означає разом із псливою закраскою: «трохи глухий, глухий але не дуже, ще не цілком глухий». Зато: «глухесенький дід» помимо псливої закраски означає: «цілком глухий, який жаль, яке нещастя, але немає ради: цілком глухий». Так само зрівняй:

сліпеньний дід : сліпесенький дід;
скупенька баба : скупесенька баба; і т. д.

І тут так само маємо приклади, де збільшення прикмети викликає зменшення фактичної величини:

дрібний : дрібнесеньке зерно, (ein sehr feines Korn);
короткий : коротесенька стрічка, (ein sehr kurzes Band).

Ф. - ісінський (-юсінський).

Це той сам форманс, що *-есенький*, тільки що під впливом: *-ісій*, (*-юсій*), *-іський*, те *-і-* (*-ю*) втиснулося у форму форманса, а мова знову ужила цю *-і-* (*ю*)-форму для відтінення нової чуттєвої закраски, яка ґрунтується на звукомальовничому, змістові тих голосівок.

Поля наростковання форманса *-ісінський* та значінь так утворених прикметників зовсім ті самі, що у *-есенький* *-енький*. Тільки чуттєва характеристика відрізняє *-ісінський* від *-есенький*. Вона має в собі і ласкавість формансу *-енький*, і пелювність від *-есенький*, а до того ще характеристичну ніжність, висказану своїми високими *-і-* голосівками. Так що *-ісінський* представляє в цьому напрямі вищий ступінь формансу *-есенький*. Ця висота інтензивности чуття надає часто значінню ще трохи збільшений відтінок якості (квалітету), або цілковитості (тоталітету). На приклад:

білий : *білісінський сніг*, (ein vollkamen weisser Schnee);
жовтий : *жовтісінське листя*, (ein vollkamen gelbes Laub);
солодкий : *солодісінський мід*, (ein äusterst süsser Honig);
теплий : *теплісінська вода*, (ein sehr warmes Wasser);
голубий : *голубісінські очі*, (entzückend blaue Augen);
темний : *темнісінська ніч*, (eine vollkamen dunkle Nacht).

Тому що находитимось тут щодо якості у граничній полові суперлятиву, то прикметники на *-ісінський* рідко вживані для евфемістичних цілій. Так само є рідкі форми на *-юсінський*:

гарний : *гарнюсінська цяця*, (ein sehr schönes Spielzeug);
солодкий : *солодюзінський мід*, (ein fürchterlich süsser Honig).

На цьому закінчена дескрипція значіння тої великої формантичної сімї: *-ечкий*, (*-ючкий*, *-ічкий*, *-юцький*, *-іцький*, *-оцький*); *-іський*; (*-юський*); *-ісічкий*, (*юсічкий*); *онський*; *-енький*, *-есенький*, *-ісінський*, (*-юсінський*); та представлення її ґенетичного розвитку. Для зрозуміння ґенетичного розвитку значіння всіх формансів із *-с-* компонентами (*-іський*, *-юський*; *-ісічкий*, *-юсічкий*; *-есенький*, *-ісінський*, *-юсінський*), треба мати ще ось що на увазі: ми весь час навізували ті компоненти до дитячої мови,

згідно з теперішнім чуттям мови. Але з історичного становища є дуже важним доказ Г. Ілінського,¹⁾ що форманс *ēs/ōs* творив вже в праслов'янській мові прикметники, що означали різні відтінки красок, їх більший або менший ступінь. Це відразу пояснює його теперішнє поширення на цьому полі та вказує на основну причину сполучення - *с - і - к* - формансів: спільність функції при прикметах красках; (порівняй: - *енький* та - *ісіі*).

Тут на прикінці хочемо ще загально вказати на те, що головна роль при розитковій значіневих - чуттєвих відтінків очевидно припадає тим річам чи особам, з якими ті прикмети зливаються в цілість, отже придаткованим іменникам та їх значінням. При чому слід згадати, що значіння тих іменників є завше конкретне - індивідуальне. До певно - означеної річі відноситься завжди дана прикмета, при ній її значіння та чуттєвий відтінок дістає свою остаточну форму.

Поодинокі верстви, з яких ті прикметники та придатковані іменники походять, ми ясно виказали. Передовсім лежить в основі дитяча та жіноча мова, зі своєю загально - людською шириною та глибиною сімейних почувань, далі сфера красок із її комплексом естетичних почувань; для всіх їх звукомальовничий зміст народньої мови найшов відповідний вислів у поодиноких формансах. Ці форманси знову уживаються свідомо на полях: евфемізму для береження - пошани чужого чуття, у широкій сфері літератури для викликання гарних образів - почувань, та в професійному красномовстві. Властива основа всіх їх це, популярно сказавши, душа та єї життя: почування. Ті почування це колиска мови взагалі.

Душа вилила нам свої почування у тому довгому рядові формансів, як їх експонентів. Ми переглядали їх до тепер здебільша кождий форманс сам для себе відокремлено. Але вони мають між собою певну зв'язь -

¹⁾ Г. Ильинский: Об одной аномалии в образовании сравнительной степени в праславянском языкѣ. *Prace lingwistyczne ofiarowane J. Baudouinowi de Courtenay*. Kraków 1921.

вони творять всі разом ґаму - скалю відтінків для понять почувань і красок та їх ступнів. Через те треба нам ще приглянутись їм вкупі, встановити порядок тієї ґами - скалі, та показати при тому взаїмовідносини поодиноких формансів до себе.

Ми спробуємо ту скалю змалювати примірами ось так:

I.	{	<i>білий</i>		<i>сивий</i>	
II.	{	<i>біленький</i>		<i>сивенький</i>	
III.	{	<i>білесенький</i>		<i>сивесенький</i>	
		<i>білісінький</i>		<i>сивісінький</i>	
		або		або	
IV.	{	<i>білісічкий</i>	<i>біліський</i>	<i>сивісічкий</i>	<i>сивіський</i>
		<i>біліський</i>	<i>білісічкий</i>	<i>сивіський</i>	<i>сивісічкий.</i>

Або ще предложемо такий приклад:

I.	{	<i>теплий</i>		<i>тихий</i>	
II.	{	<i>тепленький</i>		<i>тихенький</i>	
III.	{	<i>теплесенький</i>		<i>тихесенький</i>	
		<i>теплісінький</i>		<i>тихісінький</i>	
		або		або	
IV.	{	<i>теплісічкий</i>	<i>тепліський</i>	<i>тихісічкий</i>	<i>тихіський;</i>
		<i>тепліський</i>	<i>теплісічкий</i>	<i>тихіський</i>	<i>тихісічкий.</i>

Для нашого чуття обговорена формантична сім'я має IV. ступіні якості у своїй шестичленній ґамі чуттєвих відтінків. I. ступінь є поняття самої прикмети і безчуттєва назва; II. ступінь має якість збільшену з чуттям ласкавості; III. ступінь є дуже збільшений щодо якості з чуттям (а) пелливість, (б) ніжності; IV. ступінь є вираз границі - межі суперлятивності з менше виразним відтінченням чуттєвих компонентів.

Очевидно не треба ніколи забувати, що при значіннях цього рода слів грає велику роль ще дуже багато иньчих річий. Так треба мати на увазі, що такі значіння і його відтінки повстають як продукт-результат: основного значіння прикметника, його чуттєвих компонентів, великого впливу принадованого іменника і його чуттєвого комплексу, цілої ситуації, акценту та навіть мелодії речення. Так що значіння таких чуттєвих формаций дуже ріжноманітне та плавке.

А все таки граматика мусить старатися, схопити та пояснити його, хотьби тільки у загальних рисах.

Ф. - *isko* -.

Сфери значіння цього формансу такі:

а) від іменників, що означають: краї, народи, міста, творить цей форманс прикметники приналежності, походження. Приналежність виступає головно тоді на верх, якщо придаткований іменник: особа. Зате як придатковані іменники є річі, то прикметник вказує здебільша на походження. На приклад:

Італія : *італійський король*, (Italienischer König);

Англія : *англійський принц*, (Englischer Prinz);

Швейцарія: *швейцарський годинник* (Uhr aus der Schweiz);

Угри : *угорське вино*, (Wein aus Ungarn, Ungarwein);

б) вже на останніх прикладах ми бачили, що такі прикметники можуть набратися також значіння: роду, ґатунку, якщо придаткований іменник ужитий у своїм широкім поняттю:

столяр: *столярська сокира*, (Tischleraxt);

чумак : *чумацький віз*, (Salzfahrerwagen);

Шведи : *шведська монета*, (Schwedenmünze);

село : *сільська дорога*, (Landweg);

в) але ми маємо вражіння, що подекуди є присвійний відтінок:

хан : *ханський дарунок*, (Geschenk des Chans);

чабан: *чабанська собака*, (Hund des Hirten);

хозяй: *хозяйський син*, (Sohn des Bauern);

цар : *царська ласка*, (Gnade des Zaren);

хотяй такі формації можна примістити і у повищих категоріях.

На підставі цього формансу розвився в укр. мові новий форманс, що є дуже цікавий. Тут при ньому можемо знову відкрити умови і шлях його розвитку. Він є:

Ф. - *ецький*.

Ми натрапляємо його тільки в декількох формаціях, а це вказує на те, що він ще молодий, не давний. На приклад:

здоровий: *здоровецький дід*, (riesengrosser Alter);

- ¹⁾ *грубий* : *грубецька баба*, (fürchterlich dicke Alte);
¹⁾ *товстий*: *товстецький пацюк*, (stark fettes Schwein);
князь : *княжецька дочка*, (Fürstentochter);
гидол : *гидолецький син*, (Teufelssohn, Schimpfwort);
такий : *такецький гарбуз*, (ein riesiger Kürbiss);

далі ще натрапляємо й простягнення (Streckform) на взір: *довгела*: *довгелезний*: > *елецький*:

довгий : *довгелецькі вуха*, (riesenlange Ohren);

такий: *такелецька грушка*, (so eine Riesenbirne).

Отже значіння формансу ясне: Він (*-ецький*) сильно збільшує прикмету (почасти головно обем), при чому є вже завязок (*-елецький*) для нового збільшення; разом слід початку пейорації.

Питання є: як цей форманс розвився? Це ми ясно можемо побачити.

А саме: маємо цілий ряд формацій формансу від іменників на *-ець*. Отже ми дістаємо: *-ець + ьско -* > *-ецьско -*, > укр. *-ецький* У цих словах міститься разом специфічне чуття: чогось сильного, кріпкого, могутчого:

молодець : *молодецька краса*, (Jünglingsschönheit);

ловець : *ловецький ріг*, (Jagdhorn);

стрілець : *стрілецький кресак*, ((Jagdflinte);

запорожець: *запорожецька слава*, (Zaporogerruhm).

борець : *борецький рід*, (Ringergeschlecht).

З пнями прикметників сполучний сильно-чуттєвий комплекс народньої фантазії: герой. Всі такі слова як: *молодець*, *ловець*, *борець*, *стрілець*, виступають у піснях-казках героями, а авреоля запорожця в народі загально відома. В тому комплексі містяться: образи полювання та війська, овіяні певною романтичною красою - славою-побідою, а це надає їх дієвим особам характер могутчої сили як підставу тих образів²⁾.

¹⁾ Приклади від моїх студентів Волиняків.

²⁾ На приклад: Не в Синопу, атамани, панове-молодці, а у Царьград до султана поїдемо в гості; ой ви славні запорожці, не лякайтесь! Урочу я тебе й коня твого, коня вороного, тебе молодого, збрую твою да козацькою, красу твою молодецькую; за лаштунками чутно ловецькі роги; - і багато иньчих прикладів.

Отже нічого дивного, що на їх підставі - *ецький* набралось такого значіння та зробилось продуктивним.

Але zarazом бачимо, як нововиділений форманс розпочинає свою працю. Він перш усього починає наростати на словах, що своїм значінням підходять до його комплексу чуттєвого: *здоровий, грубий, товстий, такий* (так великий), і цим мостом іде до: *довгий* (прикметники міри та сили складаються властиво на цю громаду). При: *гидолецький син* той збільшений характер сили має негативний відтінок.

Ф. - *ісій* (- *усій* - *юсій*).

Все це форманси дитячої мови, мови тих літ, де людина ще тільки клубком чуття. Із перших висловів дитини, того сюсюкання, витворили няньки - мами цілий ряд слів - назв, що творять перший запас для дитини, яка вчиться говорити. Сюди належать також і вичислені форманси, що, задля своїх сильних чуттєвих компонентів, мають сильно-скріплене значіння. На приклад:

<i>жовтий</i>	: <i>жовтісій</i> ,	(vollkommen gelb);
<i>темний</i>	: <i>темнісій</i> ,	(vollkommen dunkel);
<i>сивий</i>	: <i>сивісій</i> ,	(vollkommen grau);
<i>тихий</i>	: <i>тихісій</i>	(vollkommen ruhig);
<i>малий</i>	: <i>малюсій</i>	(ganz klein);
<i>гарний</i>	: <i>гарнюсій</i> ,	(sehr schön);
<i>тонкий</i>	: <i>тонюсій</i> ,	(sehr dünn);

такі прикметники є справді живі в дитячій мові, хочай тільки деякі з них у Грінченка зазначені. Поля значіння: *краска* - *почуття* здебільша.

Нам видається, що - *ісій*, - *юсій* є специфічними формансами самої тільки дитячої мови, що вони не уживаються при ступнюванню у мові дорослих людей.

Ф. - *nt* -.

Цей первісний форманс Part. praes. act. дає в укр. мові відповідно до кляси дієслів: - *учий*, - *ючий* та - *ачий*, - *ячий*. Ці первісні дієприкметники стали тепер цілковито прикметниками, так що тільки рідко коли, в малій мірі, можна старий діяльний відтінок зміркувати.

Потім у мові ті форманси заабстраговано й вони дістали особливе значіння, на яке звертаємо увагу такими прикладами:

<i>гладкий</i> :	<i>гладюча корова,</i>	(eine sehr fette Kuh);
<i>твердий</i> :	<i>твердющий кулак,</i>	(eine sehr harte Faust);
<i>товстий</i> :	<i>товстюча свиня,</i>	(eine sehr fette Sau);
<i>скуний</i> :	<i>скупучий дід,</i>	(ein sehr geiziger Alter);
<i>добрий</i> :	<i>добрячий чоловік,</i>	(ein sehr guter Mann);
<i>щирий</i> :	<i>щиряча людина.</i>	(ein sehr herzlicher Mensch);
<i>ситий</i> :	<i>ситяча віця,</i>	(ein sehr fettes Schaff).

Значіння новоутворених прикметників виразне: збільшення прикмети пня, почасти присмак пейорації.

І тут виринає тепер питання, яким це чином дійшло до такого збільшення в значінню цих колишніх діеприкметникових формансів, та що уможливило їм аж живу продуктивність від самих прикметників, як це ми в горі на поданих прикладах бачили.

На це питання дасться відповісти так: причин було тут декілька, і ми можемо розвиток значіння цього формансу добре прослідити.

(1) Колишні діеприкметники, - теперішні прикметники, - так утворені вказують всі на сильну інтензивність акції:

<i>текти</i> :	<i>текуча вода,</i>	(fliessendes Wasser);
<i>молоти</i> :	<i>мелющий млин,</i>	(mahrende Mühle);
<i>хоріти</i> :	<i>хоряче дитя,</i>	(kränkelndes Kind);

а з цього розвивається поволи значіння, що певна діяльність, яка є прикметою, виконується радо, часто, сильно (отже все це є вже певне збільшення), що придаткований іменник має до неї нахил, наклін, охоту:

<i>лаяти</i> :	<i>лающий чоловік,</i>	(in einem fort schimpfender Mann);
<i>гавкати</i> :	<i>гавкуча собака,</i>	(oft bellender Hund);
<i>співати</i> :	<i>співуча дівчина,</i>	(ein Gesang liebendes Mädchen);
<i>рости</i> :	<i>ростюче дерево,</i>	(ein stark wachsender Baum);

трудити: *трудяча дівка*, (arbeitsames Mädel);
сидіти : *непосидячий хлопець*, (ruheloser Junge).

(2) Але головна причина для розвитку суперлативного значіння при цих формансах була на нашу думку, (а) характеристичне значіння цілого ряду пнів дієслівних, від яких утворено такі прикметники, та (б) іменникові консоціації тих новоутворених прикметників.

Насамперед мусимо кількома словами пояснити термін «консоціація». Ми беремо його від Sperber - а¹⁾, а він розуміє його так: якщо ми слідимо уважно за уживанням поодиноких слів в народній мові, то замічаємо цікаве явище. Як людина має свій обмежений круг знаомства та звязків, так само і слово. Із цілої маси слів дане слово вибірає собі певний круг, з певним значінням та чуттєвим змістом, з яким воно має любий собі, постійний звязок. І як одна людина набірає через постійний звязок звички тієї другої людини, так, очевидно, одно слово впливає на друге.

Ми прохаємо тепер (а) приглянутись до характеристичного значіння дієслівних пнів з одного боку, а (б) з другого боку до консоціаційного чуттєвого комплексу придаткованих іменників у буденній, ми підкресляємо, буденній народній мові. Всі приклади з Грінченка:

<i>ревучий грім</i> ,	(heulender Donner);
<i>пекуче сонце</i> ,	(brennende Sonne);
<i>колюче терня</i> ,	(stechende Dornen);
<i>невгавучий гамір</i> ,	(unaufhörliches Getöse);
<i>пахучий ладан</i> ,	(stark riechender Weihrauch);
<i>щипуча горівка</i> ,	(beissender Brandwein);
<i>давучий чад</i> ,	(Rauch, der Erstickung veranlasst);
<i>грімуча хмара</i> ,	(donnernde Wolken);
<i>нестерпуче горе</i> ,	(unüberwindlicher Schmerz);
<i>кусюча муха</i> ,	(sehr beissende Fliege);
<i>болюча рана</i> ,	(schmerzliche Wunde);

¹⁾ Dr. Hans Sperber: Einführung in die Bedeutungslehre, Leipzig. 1923. ст. 50.

<i>вонюче зілля,</i>	(übelriechende Kräuter);
<i>гудючий вітер,</i>	(heulender Wind);
<i>смердючий маслак :</i>	(stinkender Knochen);
<i>горячий день,</i>	(Hitztag);
<i>кип'яча смола,</i>	(kochendes Pech);
<i>свербляча шкіра,</i>	(juckende Haut);
<i>пахнячий перець,</i>	(scharf riechender Pfeffer).

Кожде слово це властиво атентат на людину, на її душу, її ухо, око, ніс, смак, шкіру. Все це сполучене з як найсильнішими реакціями наших змислів, і то неприємними. Тому зовсім зрозуміло, що - *учий*, - *ячий* набірає суперлятивної сили, бо всі його утвори мають в своїх чуттєвих комплексах суперлятивні змислові реакції. Ті чуттєві комплекси викликали те значіння у наших формансах і вони його при них закріпили.

3) До цього треба ще при -*учий*, -*ючий* додати ту велику звукомальовничу силу голосівки -у-, яка зі своїм акцентом мов -би прямо сотворена для підкреслення такого значіння.

Думаємо, що генеза суперлятивного значіння цього формансу є правдоподібно роз'яснена. А це значіння мало ще дуже цікавий ефект, який ми тут хочемо обговорити.

В попередніх стрічках було представлено, якими фазами те суперлятивне значіння розвилось і як воно вкінці своїми формансами -*учий*, -*ячий* втиснулось навіть до категорії ступнювання прикметників. (Зрівняй приклади на початку).

Але тут, на цьому полі ступнювання, спіткалися ці форманси зі старим формансом для ступнювання при порівняннях, що в укр. мові має форму: -*иций*, -*иций*. Під його впливом дійшло до контамінації: -*учий*, -*ючий*, -*ячий*, X -*иций*, > -*уиций*, -*юиций*, -*яиций*.

І в цій новій формі є -*уиций*, -*яиций* навіть досить продуктивними:

<i>білий</i> :	<i>білюща сорочка,</i>	(sehr weisses Hemd);
<i>багатий</i> :	<i>багатуща баба,</i>	(sehr reiche Alte);
<i>поганий</i> :	<i>поганюща дівка,</i>	(sehr hässliches Mädel);
<i>злий</i> :	<i>злюща собака,</i>	(sehr böser Hund);
<i>важний</i> :	<i>важнюща персона,</i>	(sehr bedeutende Person);

сильний : *сильнющий* *дід*, (sehr starker Alter);
добрий : *добрящі колеса*, (sehr gute Räder);
робота : *роботяща дівка*, (sehr fleissiges Mädel);
 ще треба нам замітити, що при -*ущий*, -*ющий* досить розвитий пейоративний відтінок.

Переходи бачимо ще в деяких випадках, які варта визначити:

злий : *зліщий* : *злющий*;
поганий : *поганіщий* : *поганющий*;
сильний : *сильніщий* : *сильнющий*;
багатий : *багатіщий* : *багатющий*; і т. д.

у цій гамі-скалі форми на -*ущий*, -*ющий* мають проти компаративів на -*іщий* значіння грубих, пейоративних суперлятивів.

Ми не думаємо, що староцерковні форми дієприкметників (в укр. вимові:) на -*щ*- відіграли в цьому процесі якусь замітнішу роль.

Ф. - *ies* (+ - *io*) > укр. - *иий*, *ійиий*; -*ицій*, -*іицій*:

Це є словянський компаративний форманс, що являється в укр. мові у вище поданих формах. На приклад:

милий : *мильший* : *миліший* : *миліший*;
багатий : *багатший* : *багатіший* : *багатіший*;
красний : *красший* : *красчий* : *красчий*;
високий : *висший* : *висчий* : *вищий*;
білий : *білійший* : *біліший* : *біліщий*;
гострий : *гострійший* : *гостріший* : *гостріщий*;

ми бачимо, як з фонетичних причин при двох других прикладах розвивається -*щ*- у формансі, яке далі втискається як характеристичний знак висшого ступня й у другі формації. Таким чином стає -*ицій*-, -*іицій* творчим формансом і творить основу для контамінації з попередньою формантичною групою.

III.

Висліди праці.

Ми переглянули всі роди живих українських прикметників та дали дескрипцію ї, якщо це можливо було, також і генезу їх значіння. Тепер розходиться о те, щоби зясувати результати нашої розвідки.

Думаємо, що їх можна зібрати та представити в трох точках: висліди (1) для української граматики, (2) для семазіольогії, та (3) для теорії граматики. Ми їх обговоримо в поданому порядку.

(1) Висліди для української граматики. Вони містяться в тому, що ми спробуємо дати певну систему, певний поділ укр. прикметників, в котрому ми впорядкуємо результати наших семазіольогічних спостережень на підставі виказаних принципів творби значіння прикметників.

Насамперед мусимо приглянутись до вже існуючих поділів - схем та перевірити, чи вони відповідають тим явищам, які ми познаходили.

І тут ми маємо властиво до тепер тільки оден поділ, а це є в граматиці Степана Смаль - Стоцького - Гартнера¹⁾. (Всі другі граматики обмежуються лише

¹⁾ Степан Смаль Стоцький - Гартнер, Граматика руської мови, Львів 1914. ст. 39.

на більше або менше повне вичислювання формансів із короткими замітками щодо їх значіневої функції).

Ця схема ось така:

„Найчастіше уживаються такі наростки для творення прикметників:

(1) Присвійні прикметники (від іменників):

- ів, - овий, - їв, - евий: братів, ковалів, буковий, краєвий...;
- овний, - евний: духовний, душевний...;
- ин: мамин, бабин, Савчин...;
- ий: чоловічий, божий, овечий, жіночий, гусячий...;
- ячий: коров'ячий, дитинячий...;
- ський: цісарський, австрійський, мертвецький...;

(2) Прикмети після матері (від іменників):

- яний: дерев'яний, мідяний, капустаний, солом'яний...;
- овий, - евий: паперовий, шовковий, перловий, циновий, перкалевий, сталевий...;
- ний: срібний, залізний, камінний, пшеничний...;

(3) Прикмети взяті від тих річей, які у когось або чогось є (від іменників):

- атий: крилатий, бородатий, горбатий...;
- оватий, -уватий: суковатий, пісковатий, винуватий...;
- итий: сердитий...;
- овитий: їдовитий, грошовитий...;
- астий, - ястий: зребенастий, драбинястий, гил'ястий, гранчастий...;
- истий: м'ясистий, каплистий, голосистий...;
- авий, - явий: кровавий, діравий, кучерявий...;
- ивий, - ливий: правдивий, злосливий, брехливий, терпеливий...;
- ний: розумний, сильний, молочний...;

(4) Прикмети походження, приналежності, породи:

- ський: морський, ковальський, латинський...;
- ївський: батьківський...;
- овий: сороковий, службовий...;
- акий: однакий, троякий...;
- ястий: попелястий, бібулястий...;

(5) Прикмети взяті від того, що з особами або річима має діятися (від дієслів):

- ний: платний, незабутний, непохитний, доступний...;

- истий: каплистий, запалистий, покотистий...;

(6) Прикмети взяті від того, що особи або річи діють:

- ний (- альний): відповідальний, огрівальний...;

- истий: загонистий, задирчистий, танцюристий...;

(7) Прикмети взяті від часу та місця (з прислівників):

- ній (- ний): послідній...;

- шний, - шній: горішній, теперішній, домашній...;

(8) Прикметники з колишніх дієприкметників: п'яний, задоволений, нечуваний, годований, скритий, рослий, сталий, бувалий, загорілий, горячий, будучий, померший, рухомий, свідомий...;

(9) Здрібнілі і песливі прикмети:

- кий, - енький, - есенький, - ісінський, - іський: невеличкий, маленький, малесенький, маліський...;

- оватий, - уватий: кругловатий, дурноватий...;

- овитий: слабовитий...;

- авий, - явий: білявий, чорнявий...;

(10) Збільшені прикмети:

- енний, - езний: довженний, довжезний...

(11) Степеновані прикмети.

При порівнюванні осіб або річей з огляду на їх прикмети можливі три степені порівняння: перший ступінь виражає нормальні прикмети, другий ступінь прикмети в більшій мірі, а третій ступінь в найбільшій мірі. Для вираження прикмети в більшій мірі (другий ступінь порівняння) служить наросток:

- ший, - ї- (й) -иий -иций...“

Цей сам поділ також задержаний у науковій граматиці цитованих авторів¹⁾. Як бачимо, він збудований головним чином на однім принципі: на порядкуванні формансів у поодинокі значіневі групи їх функції. Тільки почасти бачимо переведено в дужках другий принцип: рід пня.

¹⁾ Stefan v. Smal Stocky-Gartner, Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache, Wien 1918, ст. 133.

Прикметники можна порадкувати: (а) з точки погляду їх формації, їх зовнішньої сторони, по поодиноким формансам; або (б) по їх значінню, функції тих формансів, по їх внутрішній стороні.

З точки погляду формації, їх зовнішньої сторони, ми впорядкували українські прикметники в праці: Нарис словотвору прикметників укр. мови. Тепер хочемо впорядкувати прикметники на підставі їх значіння, їх внутрішньої сторони, отже на підставі семантичної функції формансів.

Вперід пригадаймо собі висновки попередніх уступів про міродайні принципи (1) оцінки значень слів взагалі та про принципи (2) творби прикметників і їх значіння.

(1) Для оцінки значіння прикметників треба нам мати на увазі, що в семасіології є істотна різниця між самозначінними словами, словами з власним, самостійним значінням (автосемантиками), а словами співзначінними, зі значінням залежним від належних слів (синсемантиками). Іменники (здебільша): автосемантики, прикметники: синсемантики.

(2). Думаємо, дальше, що на значіння новоутвореного прикметника складаються такі чинники: (а) пень прикметника (слово, від котрого він утворений), (б) форманс, і (с) вплив придаткованого іменника.

Із цього виходить, що при поділі прикметників на підставі значіння в саму основу треба поставити: поділ пнів після родів слів. Такий поділ природно впорядковує творбу прикметників щодо пнів по граматичним категоріям: I. від іменників, II. від дієслів, III. від прислівників, IV. від прикметників. Кожда із цих категорій, - при іменниках треба ще взяти на увагу і їх семантичні групи, - має своєрідне значіння, та кладе його в основу значіння того прикметника, що його утворює від них даний форманс. Ось ті категорії творять рядки значіння даних прикметників, бо ті категорії відповідають основним поняттям людського думання взагалі.

Форманс своїм наростанням на цих родах пнів сповняє двояку функцію: А. він творить прикмети,

або В. він модифікує прикмети. Це є дві різні сторони його функції і різні сторони значіння прикметників. Форманс (В) модифікує при (IV) прикметниках, а (А) творить при (I) іменниках, (II) дієсловах, (III) прислівниках.

Своїм наростанням на поодиноких родах пнів форманс укладає, уформовує їх основне значіння у певні семантичні групи прикметних понять, та визначає новоутвореним прикметникам певний семантичний обсяг, певну область в житті мови. Але прикметники є слова зі значінням залежним від приналежних до них слів (синсемантики). Прикмет самостійних немає, - є тільки прикмети істот-річий. Прикмети не існують самі про себе, а тільки в сполучі з різними особами - річима, що є їх власниками.

Ось ті придатковані іменники (річі-особи), що є слова з власним самостійним значінням (автосемантики) впливають своїм значінням на значіння належних прикметників в той спосіб, що визначають приложеному прикметникові відповідний семантичний відтінок у обсягу - області його семантичного поняття, яке було закреслене формансом.

І ці впливи різних родів придаткованих іменників на належні прикметники треба при поділі брати на увагу. Бо ми бачили, що вони не випадкові, а що ті зміни та флюктуації в значіннях прикметників можна узаконити установленням їх умов зі сторони придаткованих іменників.

Далі ми бачили, що ті флюктуації значінь прикметників, що їх викликають придатковані іменники, мають між собою певний зв'язок, що всі вони до купи дадуться логічно впорядкувати та зібрати в одну цілість. Таким шляхом можна дескриптивно встановити весь обсяг-область прикметного поняття даного форманса, та зміркувати заразом, як він генетично міг розвинутися. Якщо ми зберемо всі флюктуаційні відтінки значіння якогось прикметника в таку одну цілість, то дістанемо ряд значінь, в котрому одно значіння в друге переливається. Такий ряд є формулою-символом

для значіння даного прикметникового формансу та його плавкості, і такі ряди значінь ми возьмемо у основу визначення поодиноких груп прикметників при нашому поділі.

Такий обсяг - ряд містить насамперед: (а) умови значіння зі сторони роду пнів в дужках, (б) далі приходить сформульоване значіння прикметника, викликане формансом, (с) а за ним, знову в дужках, подані умови того значіння зі сторони придаткованих іменників. Таким чином відповідатиме така формула тим тром точкам, які складаються на значіння даного прикметника, і які ми вже в горі установили: (а) пень прикметника, (б) форманс, (с) вплив придаткованого іменника. Знак > означає перехід до нового відтинка, поданого в стрічці понизше, який потім формулюється в той сам спосіб. Гранчасті дужки ([]) означають нерозвинутий відтінок значіння.

По цих передніх замітках предкладаємо наш проєкт семантичного впорядкування прикметників та їх формансів.

Семантичне впорядкування прикметників на підставі їх формансів.

А. Форманси для творення прикмет.

І. від іменників:

1) обсяг - ряд:

(краї, народи, міста); { приналежність, } (особи, річі); >
походження;
(річі-особи); рід, ґатунок; (поняття родові, ґатункові); >
(особи) присвійність; (річі, особи означені).

Ф. - *ьско* -.

2) обсяг - ряд:

живі істоти, { присвійність, } (конкр. означені >
[рослини > річі]; { особи - річі);
(.) { рід, ґатунок, } (їх родові, ґатун- >
кові поняття);
(.) матерія, (назви продуктів).

Ф. - * *іо* -, - * *ію* -, - *ячий*;

Ф. - *ово* -;

Ф. - *ьпіє* - ;

Ф. - *іно* - ;

3. обсяг - ряд.

(матерії) матерія; (річі - продукти;) >

(матерії) рід, ґатунок; (їх родові, ґатункові поняття;) >

(річі) засібність; (") >

(матерії }
- річі } подібність; } (при неможливості логіч-
ного взаїмовідношення.)

Ф. - *єпо* - , (- *по* -);

Ф. - *ьпо* - .

4. обсяг - ряд:

(річі) засібність, (річі - особи з логічною можливо- >
стю засобу;)

(річі одиничні) обмежена засібність, (особи - річі >
одиниці,)

(Collectiva) багата засібність, (збірні поняття) >

(річі) рід, ґатунок, (родові, ґатункові поняття;) >

(річі) подібність, (при логічній неможливості засібності.)

Ф. - *аво* - ;

Ф. - *иво* - ;

Ф. - *ато* - , - *оватий* , - *уватий* ;

Ф. - *асто* - ;

Ф. - *іто* - , - *овитий* ;

Ф. - *істо* - ;

Ф. (- *ко* -), - *ько* - , - *ько* - ;

II. Від дієслів:

1) обсяг ряд:

(дієслово) засібність діяльністю, > інтензив-
ність, > наклін; (особи - річі).

Ф. - *аво* - ;

Ф. - *иво* - ;

Ф. - *іто* - ; *овитий* ;

Ф. - *истий* ;

Ф. - (- *ко*), - *ько* - , - *ько* - ;

Ф. - *nt* - .

2) обсяг - ряд:

(дієслово) можливість діяльності, якої іменник
може бути об'єктом або суб'єктом; (особи - річі).

Ф. - *₂но*, -*т₂но*;

Ф. - *альний*;

Ф. - *то* - .

2) обсяг - ряд:

(дієслово) завершення діяльності активне або пасивне; (особи - річі).

Ф. - *ло* -;

Ф. - *но* -, - *єно* -;

Ф. - *то* - .

III. Від прислівників:

обсяг - ряд:

(прислівники часу й місця) часові - місцеві прикмети; (річі - особи).

Ф. - *їтїе* - .

В. Форманси для модифікації прикмет.

IV. Від прикметників:

1) поменшені ступні прикмет:

а) без чуттєвої закраски:

Ф. - *аво* -;

Ф. - *уватий*, - *куватий*;

б) із чуттєвою закраскою:

Ф. - *явий*;

2) збільшені ступні прикмет:

а) без чуттєвої закраски:

Ф. - *іво* -, > із діяльним нахилом;

Ф. - *ько* -, - *ько* -, > із діяльним нахилом;

Ф. - *істо* -, > із більшим ступнем;

Ф. - *асто* -, > із численним ступнем;

Ф. - *асто* -, > із ступнем блиску при красках;

Ф. - *істо* -, > із ступнем блиску при красках;

Ф. - *їєс* - (-*іо* -) > висший ступінь із порівнянням.

в. із чуттєвою закраскою:

а) прикметники: часу, ваги, міри, сили, чуття, згрублий пейоративний афект, високі, > найвищі ступні прикмет (без порівняння):

Ф. - *єний*, - *єний*;

Ф. - *єлезний*, - *єлезний*;

Ф. - *єцький*, - *єцький*;

Ф. - учий, - ючий, - ачий, - ячий;
Ф. - ущий, - ющий, - ащий, - ящий;

β) (прикметники красок та почувань) афекти: ласкавости, > співчуття, > песливости, > ніжности, з високими, > найвищими, > та крайніми ступнями прикмет (без порівняння):

Ф. - ечий;
Ф. - іський;
Ф. - ісічий;
Ф. - онький;
Ф. - енький;
Ф. - есенький;
Ф. - ісінький;

γ) (прикметники різні) песливі діточі афекти з суперлятивними, > крайніми ступнями прикмет (без порівняння):

Ф. - уній, - юній;
Ф. - ісій, - усій, - юсій;
Ф.; - ючий, - юцький, - ічий, - іцький, - очий.

До цього поділу хочемо ще замітити, що, як ми це вже споминали, прикметники від дієслів своїм значінням більше самостійні¹⁾ супроти придаткованих іменників, ніж прикметники від іменників. Так само, очевидно, й прикметники від прикметникових пнів. Тому тільки при прикметниках він іменників треба властиво докладної диференціації умов значіння зі сторони придаткованих іменників, а при других родах прикметників така диференціація може й відпасти.

Далі: поділ прикметників від дієслів нас не вдовольє. Ми хотіли подати другий, та його основа йде в розріз із нашою усталеною граматичною термінологією. Тому ми не хотіли вносити заколот. Але тут спінемо, що на під-

¹⁾ Ось це вже Funke замітив, що межі синсемантиками ми маємо ступні залежності значіння; отже ми маємо синсемантики з більше і менше залежним значінням. Пр.: O. Funke: Innere Sprachform, ст. 23. нотка.

ставі міркувань Noreen-a¹) можна би поділ цієї групи перевести, на нашу думку, ліпше й термінологічно влучнійше. Тільки треба би для цієї ціли змінити значіння терміну: *Participium*. Зі становища значіння зве Noreen дієприкметники „гльосами“ та признає їм почасти темпоральний, почасти модальний характер. Цей характер залежить від їх близькості до *tempus-ів*, чи до *modus-ів* дієслова. Перший рід заступлений в так званих: (1) *Participium praesentis, activ: sitzend, liebend; passiv: geliebt, bebaut*; (2) *Participium praeteriti, activ: ergraut, gekommen; passiv: getötet, gebissen*. Оці категорії темпоральних партиципіїв загально признані. Зате ніякої уваги до тепер не звернено на модальні партиципії. Якщо приглянемося до їх значіння то маємо їх чотири роди:

(1). *Participium possibilitatis*; на приклад: *denkbar, fassbar*; (укр. *понятний, платний...*).

(2). *Participium habilitatis*; на приклад: *haltbar, redewandt*; (укр. *танцюристий, запалистий...*).

(3). *Participium necessitatis*; на приклад: *verwerflich, tadelswert, wünschenswert*;

(4). *Participium tendentiae*; на приклад: *gefügig, gesprächig*, (укр. *хиткий, говіркий...*).

Participia tendentiae, habilitatis, possibilitatis найшли в укр. мові ясний формантичний вираз. Якщо ми додамо до цих модальних партиципіїв ще попередні темпоральні, то дістанемо рядки для дуже влучного поділу спімненого уступу.

(II). Висліди для семазіології:

а) загальної: на підставі нашого матеріялу можемо сформулювати такий закон про ефект чуття на значіння прикметника:

Всякий афект, грубий чи несливий, викликає збільшення ступня прикмети. Поле першого роду афектів є ділянки: ваги, міри, сили, часу; область другого головно: краски, душевні та тілесні почування.

¹) Adolf Noreen: Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache, ст. 409.

б) для української: ми виказаливесь той психологічний механізм прикметникових значінь, дали їх дескрипцію і, по можности, описали їх генезу.

(III). Висліди для загальної теорії граматики.

Ми весь час в нашій роботі мали діло з формансами. Тому хочемо тепер приглянутись до того, що загальне (порівняне) мовознавство вчить про розвиток формантичних елементів та зміркувати, чи факти описані в нашій розвідці не дають дещо нового для висвітлення одної зі сторін цього трудного питання.

Щодо деяких формансів, то це вдалось було мовознавству ясно доказати, що вони розвились із первісних слів, повстали властиво з композиції. На приклад: нім. - *heit*; *Schönheit*, *Dummheit*,... < *Beschaffenheit*; нім. - *schaft*; *Herrschaft*, *Gesellschaft*,... < стнім. *scaft* (прикмета); нім. - *tum*; *Reichtum*, *Heldentum*,... < стнім. *tuom* (стан); нім. - *ach*; *Steinach*, *Salzach*... < стнім. *ahē* (річка). І так була доба в мовознавстві, де загал наукових працівників був переконаний, що ось таким шляхом повстали формантичні та флексійні елементи взагалі, і що з поступом науки дадуться зетимологізувати також всі другі творчі елементи. Так думав Brugmann у першім виданні своєї граматики, і на цьому становищі стоять властиво і Розвадовський¹⁾, і Пожезіньський²⁾. Та в своїм другім виданні Brugmann³⁾ заняв вже дуже скептичне становище й учить: «що більше число індоєвропейських формансів були колись словами, це є з принципіального становища правдоподібно, хотяй поза таке сконстатування нам дальше іти не можна. Яким способом майже всі індоєвропейські суфікси повстали, це є, як і початок так званого назального інфікса, для нас цілком темне». Тому Brugmann обмежує термін суфікс тільки на такі формативні елементи, котрих етимологія ясно вказує на первісне самостійне слово, (порівняй висше по-

¹⁾ Jan v. Rozwadowski: Wortbildung und Wortbedeutung.

²⁾ V. Porzeziński: Einleitung in die Sprachwissenschaft. Leipzig 1910.

³⁾ Karl Brugmann: Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen, Strassburg 1904. § 365.

дані приклади), а для всіх других формативних елементів він заводить термін *форманс*.

Проти загального значіння цієї аглютинаційної теорії виступив також і Jespersen¹⁾. Він признає вповні, що формативні елементи в цілому рядові випадків повстали із первісних слів. Але до переважної більшості формативних елементів аглютинаційна теорія не дається пристосувати. Це не був одинокий шлях розвитку формативних елементів, а треба мати на увазі ще другий шлях, на котрий вказують факти мови, а саме: *секрецію*.

Під *секрецією* Jespersen розуміє те явище, що одна інтегральна частина слова набирається якогось особливого граматичного значіння, якого вона передтим не мала. Тому починається відчуття тієї частини, як чогось такого, що долучене до слова. Із цієї причини та частина може потім зробитись продуктивною при других словах. В особну групу цього явища *секреції* зачисляє Jespersen ті випадки, де *форманс* переймає частини пня, злучується з ними в одну цілість та робиться продуктивним при других словах.

У всіх прикладах, що їх нам Jespersen предкладає, ми не бачимо поданих причин *секреції*. Підтверджуючи вповні його думку щодо явищ *секреції*, хотіли б ми застановитись над причинами *секреції* на основі нашого матеріялу із живої мови. Бо щойно тоді ця теорія матиме повну свою вартість, якщо ми зуміємо причини цього явища узаконити, хотьби в найширших рисах.

На підставі нашого матеріялу можемо зробити такі висновки для прикметникових *формансів*:

(1) із *секрецією*, якщо вона закінчена, сполучений завше новий відтінок значіння в абстрагованім *формансі*²⁾. *Секреція* є диференціяцією прикметникових ступнів і якостей.

¹⁾ O. Jespersen: *Language, its nature, development and origin*, London 1923, ст. 367.

²⁾ Якщо оказалась би потреба укр. терміну, то можна би *форманси*, що повстали шляхом *секреції*, назвати „*паросток*“ на взір: *наросток*.

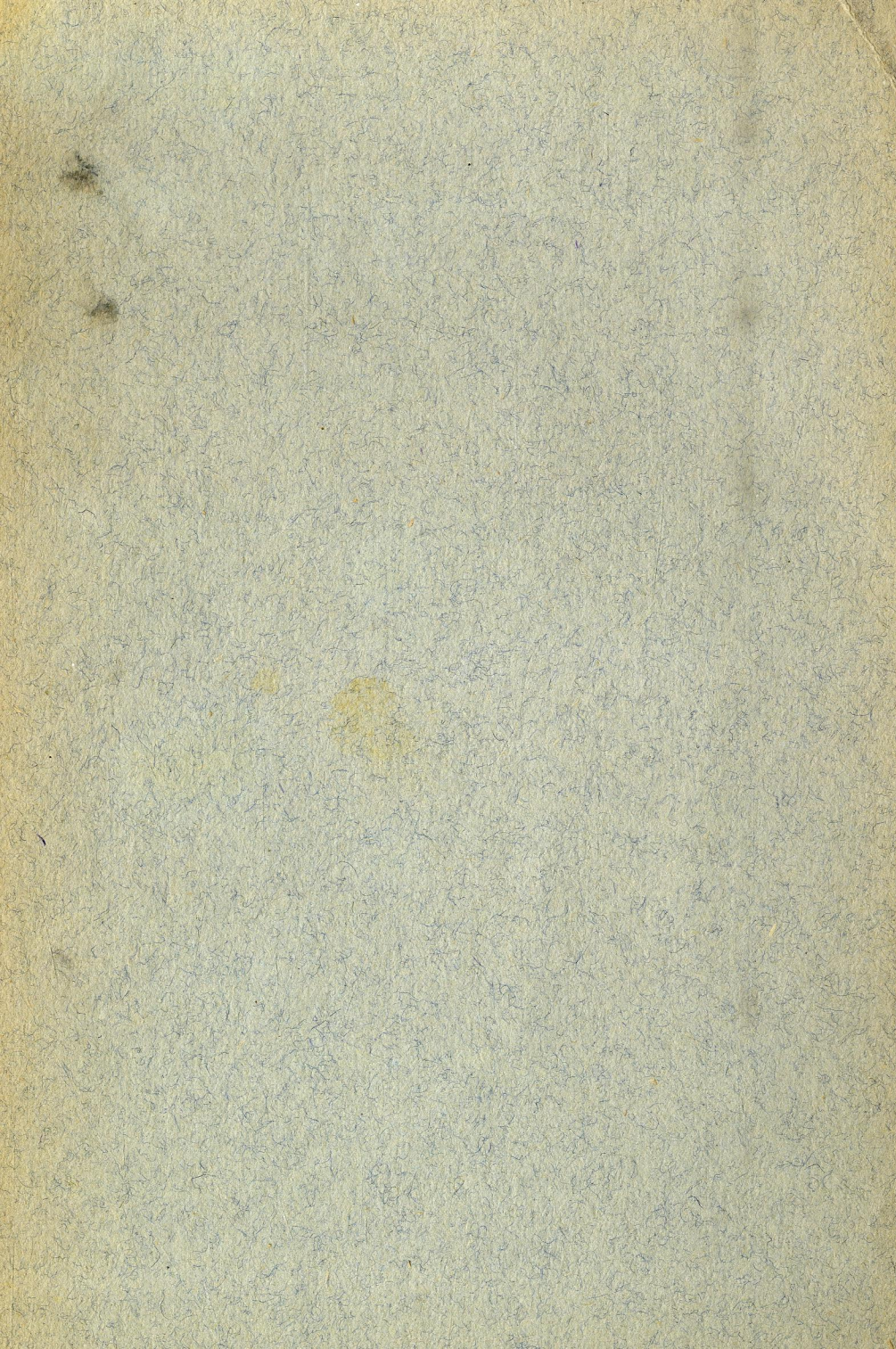
(2) явища секреції виказують в живій народній мові ті форманси, що є носіями чуттєвих афектів та мають якусь характеристичну звукомальовничу форму. За допомогою тих афектів вони набіраються мовби творчого розмаху, вони починають поширяться на споріднені поля а потім і на дальші групи.

Носіями чуттєвих афектів робляться форманси на підставі значіння прикметникових пнів або іменникових консоціацій. Ті пні або іменникові консоціації надали певним формансам певні чуттєві комплекси (наприклад: форм. - *енний*: основний комплекс страху, форм. - *ючий*: болю, форм. - *ецький*: подиву, форм. - *енький*: естетичної радості), а ті чуттєві комплекси викликають знову концентрацію всіх подібних почувань на тих формансах. Ця концентрація почувань є причиною переміни значіння та причиною секреції й продуктивності даного формансу.

Розуміється, це не одинока причина формантичної секреції у мові взагалі. Ще є і другі причини, що їх викликають реальні потреби - конечности поодиноких соціяльних верств у боротьбі о життя. Але сконстатована причина одна з головних і міродайних при прикметниковій формантичній секреції. І вона тягнеться червоною ниткою по секреційних явищах на всіх других ділянках живої народньої мови.

А від описаної секреції треба, на нашу думку, вирізняти щодо причин ту секрецію, яку замічаємо у націй з розвиненими літературними мовами та культурними центрами. Тут часто потреба відповідних термінів доводить поодиноких мислителів до утворювання нових слів за допомогою виділених формансів на взір певного шаблону. Такий виділений форманс творить потім часто цілі ряди слів і бере свій творчий розмах із духового життя, розвитку науки, інтересу до неї. Науковий апарат, школа й преса його закорінює потім у живій мові. Така секреція в своїй основі була чисто розумовим, свідомим процесом. Тому ми пропонуємо такі явища (свідомої секреції) називати ліпше «абстракцією», а термін «секреція» обмежити на описані секреційні явища народньої мови.

2, 55 (1986)

V 6269 y

27.404

27.404

СТУДІЇ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ГРАМАТИКИ
ВИДАЄ: РОМАН СМАЛЬ СТОЦЬКИЙ

I

РОМАН СМАЛЬ СТОЦЬКИЙ

ЗНАЧІННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ

ВАРШАВА
НАКЛАДНЯ ЛЕОНА ІДЗІКОВСЬКОГО
1926